

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО

ЦЕРКОВНІ РУКОПИСИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ РУСІ XII–XIV СТОЛІТЬ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ

Порушено дискусійне питання локалізації церковних рукописів XII–XIV ст., що можуть бути віднесені до Галичини і Волині. Серед них – більше і менше відомі, значні за обсягом і невеликі рукописи, навіть фрагменти, зокрема і ті, що вважаються втраченими. Узагальнення цих пам'яток може дати повніше уявлення про церковно-писемну спадщину Галицько-Волинської Русі.

Ключові слова: *Галицько-Волинська Русь, церковні рукописи XII–XIV ст.*

Проблема локалізації церковних рукописів Галицько-Волинської Русі.

У 1883 р. Олексій Соболевський виступив на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця з рефератом “Як розмовляли в Києві у XIV і XV ст.?”¹, в якому доводив, що мова давнього Києва була ближчою великоруській, а мешканці Києва – ближчими до великорусів¹. Із писемних пам'яток XII–XIV ст. він виокремив групу галицько-волинських текстів, відмінних за деякими рисами від київських і північноруських. Книжники Галицько-Волинської землі, зокрема, частіше застосовували Ѣ замість е (відкритий або так званий новий Ѣ, який перейшов пізніше в і), у замість в (і навпаки), жч замість жд, у замість о (і навпаки) та ін.², у чому зазначився відхід від церковнослов'янської мови на користь елементів живої народної мови. Натомість середньо- і північноруські рукописи цього періоду, порівняно із західними і південно-західними, мали обмаль місцевих особливостей, які б виходили за межі загальноприйнятих у церковнослов'янських текстах норм. Ці тексти, створені в Болгарії, частково – Моравії, Македонії, Сербії на основі грецьких богослужбових, канонічних, дидактичних творів, набували певних особливостей (мовних, графічних, мистецьких), які відображали елементи національної писемної культури.

Свої ідеї О. Соболевський поклав в основу багатьох публікацій, якими, фактично, приєднався до Михайла Погодіна – автора теорії галицького походження

¹ В обговоренні теми взяли участь Степан Голубєв, Павло Житецький, Володимир Антонович, Орест Левицький, Іван Лучицький, Петро Голубовський, Микола Дашкевич та ін., які заперечили твердження Олексія Соболевського. Перебіг диспуту див.: Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца (далі – ЧИОНЛ). – Киев, 1880. – Кн. 2, отд. 1. – С. 215–227.

² Соболевский А. И. Славяно-русская палеография. – Санкт-Петербург, 1908 (репринт: Лейпциг, 1970; Москва, 2007; Москва, 2010). – С. 84–88; *Его же*. История русского литературного языка. – Москва, 1980. – С. 32–33, 55, 76–78.

“малоруського народу”³. Відтак, за О. Соболевським, “галицько-волинське наріччя” XII–XIV ст. стало підгрунтям “малоруської мови”, риси якої в Київській землі виявилися пізніше (“давньокиївський говір не мав яскравого забарвлення”). На цій підставі дослідник суттєво звузив коло рукописів, створених у Києві, виходячи, здебільшого, з лексичного і фонетичного матеріалу й нерідко відкидаючи палеографічні дані. Адже “наявність вказівок на те, що рукопис написано в певному місці, не завжди дає право думати, що він вийшов з-під пера місцевої людини”⁴.

Історичні погляди і філологічні висновки щодо походження української мови О. Соболевського зазнали критики багатьох істориків, філологів, етнологів. П. Житецький доводив мовну подібність київських і галицько-волинських церковних текстів XII–XIV і навіть XV ст., а відзначені в О. Соболевського елементи народної мови галицько-волинського корпусу рукописів відніс до пізнішого періоду⁵. Олексій Шахматов, підтримавши тезу про “діалектологічне значення так званого нового ь”, звернув увагу на його присутність у пам’ятках, що їх пов’язують з різними регіонами Південної Русі: наприклад, Ізборнику Святослава 1073 р. і Добриніловому Євангелії 1164 р., Успенському збірнику XII ст. і Волинському Євангелії кінця XII (?) – початку XIII ст.⁶ Ігнатій (Ватрослав) Ягич і Олександр Колесса, не заперечуючи присутності в галицько-волинських рукописах нового ь, також не побачили у цьому їхньої унікальності⁷. “Таке ь розповсюджене не лише в галицько-волинських пам’ятниках, але, знаходячи піддержку в живій, народній мові, виступає в широких розмірах в церковнослов’янських пам’ятниках майже всіх українських земель. Являється воно, хоч рідко, вже в XI ст.”⁸. А ось відсут-

³ Наприклад: “Малоруське наріччя, яке спочатку займало великий кут між Чорним морем, Дунаєм і Карпатами і ще до XVI ст. поширилось у своїх межах..., просунулося на схід і південь і зайняло землі від Дніпра до Дону та узбережжя Чорного моря, деінде змішалось з південно-великоруським наріччям і утворило нові говірки”, або: “мова Київської Русі домонгольської доби відрізнялась від мови Галичини і Волині”. Див.: *Соболевский А. И.* Источники для знакомства с древне-киевским говором // Журнал министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – Санкт-Петербург, 1885. – № 2. – С. 353; *Его же.* Древне-киевский говор // Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук (далі – ИОРЯС). – Санкт-Петербург, 1905. – Т. 10, кн. 1. – С. 314.

⁴ *Соболевский А. И.* Новый труд г. Стасова // Университетские известия (далі – УИ). – Киев, 1887. – № 5. – С. 54.

⁵ *Житецкий П. И.* О переводах Евангелия на малорусский язык // ИОРЯС. – 1905. – Т. 10, кн. 4. – С. 7–9.

⁶ *Шахматов А. А.* Исследования в области русской фонетики. – Варшава, 1893. – С. 26–27, 32, 36, 44, 51, 54–55; *Его же.* Курс истории русского языка. – Санкт-Петербург, 1910. – Ч. 2. – С. 166–167.

⁷ Див. насамперед: *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи. Приложение к Отчету о присуждении 18-й Ломоносовской премии за 1883 г. – Санкт-Петербург, 1884; *Его же.* Критические заметки по истории русского языка. – Санкт-Петербург, 1889; *Колесса О.* Причинок до історії малоруської мови. – Львів, 1895; *Його ж.* Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам’ятники XII–XVI вв. – Прага, 1923.

⁸ *Колесса О.* Південно-волинське Городище... – С. 34.

ність елементів живої мови в київських рукописах засвідчує, що місцеві книжники, добре знаючи церковнослов'янську і народну мови, дорожили нормативністю протографа й уникали різких відхилень від нього⁹.

Критиком погодінської теорії був Агафангел Кримський, який назвав її “безглуздою”, а новий Ъ О. Соболевського – “лжеетимологічним Ъ”. Адже у Києві, Галичині і на Волині XII–XV ст. розмовляли єдиною мовою, лише з певними відмінностями, які збереглися дотепер¹⁰. Водночас А. Кримський визнав галицько-волинське походження деяких рукописів, що в них “змішання Ъ та е подані цілком яскравими, різко характерними рисами”¹¹. А Володимир Розов спробував узагальнити наукову полеміку, спричинену виступом О. Соболевського: вона “кинула світло на багато прикмет української мови й на її минулу долю”¹².

Незважаючи на критику, О. Соболевський послідовно відстоював свої погляди. Його спостереження над лексикою давньоруських пам'яток доповнили Ізмаїл Срезневський, Григорій Воскресенський, Павло Владимиров, Ігнатій Ягич, Микола Дурново та ін. Утім, попри підтвердження мовних особливостей церковних рукописів Південно-Західної Русі, на які вказав О. Соболевський, саме поняття “галицько-волинське наріччя” окремі мовознавці прийняли обережно. Хоча вони не заперечували того факту, що після захоплення Києва татарами і виникнення нових центрів книгописання в Галицько-Волинській Русі, тут утворилась “певна школа письма”, в якій продовжено київську писемну традицію¹³. Учень О. Соболевського Микола Волков в огляді давньоруських рукописів XII–XIV ст. узагальнив галицько-волинські кодекси, вважаючи, вочевидь, їх локалізацію доведеним фактом¹⁴.

⁹ Ягич И. В. Четыре критико-палеографические статьи. – С. 98.

¹⁰ Крымский А. Е. Филология и Погодинская гипотеза. Дает ли филология малейшие основания поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевского о галицко-волинском происхождении малоруссов? – Киев, 1904. – С. 8. Див. також: Шахматов О., Крымский А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської стародавньої України XI–XVIII вв. – Київ, 1922.

¹¹ Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – Москва, 1907. – Т. 1, вып. 1. – С. 51, 52, 56, 63, 70, 72, 208.

¹² Розов В. До старо-руської діалектології (Ще про питання про галицько-волинське наріччя) // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі – Записки НТШ). – 1907. – Т. 77. – С. 5.

¹³ Соболевский А. И. Очерки из истории русского языка. – Киев, 1884. – С. 110–111; Шахматов А. А. Несколько заметок о языке псковских памятников XIV–XV вв. // ЖМНП. – 1909. – № 7. – С. 170–171. “Не слід забувати, що хоча зв'язки з Києвом перервались, його писемні традиції ще довго жили в західних частих України” (Панькевич І. Про відношене пам'ятників стародавньої української мови до полудневославянських під лексикальним оглядом // Записки НТШ. – 1918. – Т. 126–127. – С. 157–158, 160).

¹⁴ І, фактично, подав той перелік пам'яток, який запропонував О. Соболевський, доповнивши його Лавришівським Євангелієм XIII–XIV ст. і згадавши побіжно про низку уривків з богослужбових книг, “знайдених в Галичині”. Згодом Ілля Шляпкін відтворив список М. Волкова. Порівн.: Соболевский А. И. Очерки... – С. 3–110; Волков Н. В. Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV вв. и их

Авторитет О. Соболевського-філолога значно вплинув на сучасну палеославистику. У працях багатьох мовознавців і палеографів ХХ ст. його локалізація давньоруських текстів, фактично, не переглядалася. Тому, наприклад, належність рукопису, особливо XIII–XIV ст., до галицько-волинського регіону пояснюється мовними рисами “південноруського типу”, в якому немає північноруських “окань” і “акань”, новгородських “цокань” і “чокань”, білоруських “цекань” і “дзекань”. Щобільше, “...не маємо жодного давньоруського рукопису XII–XIV ст., для якого було доведено, що він написаний в межах Київської землі”¹⁵. Вивчаючи численні списки Євангелія цього періоду, Лідія Жуковська зробила висновок: “Переважає більшість їх написана у Галицько-Волинській, Новгородській, Псковській, Ростово-Суздальській, Смоленсько-Полоцькій мовних областях і навіть у Москві, говірки яких зіграли важливу роль у формуванні російської та української мов. Порівняно мала кількість давніх списків... з Київської землі пояснюється тим, що вони... були втрачені за монголо-татарської навали”¹⁶.

Однак зазначимо: проблема локалізації церковних пам’яток залишається дискусійною – місцеві мовні традиції давньої Русі вивчені ще недостатньо. Марія Гальченко, аналізуючи 15 рукописів, які О. Соболевський прийняв за галицько-волинські, простежила частоту зміни в них ѣ і е. На її думку, це явище менше спостерігаємо у Бучацькому XIII ст. і Галицькому 1266–1301 рр. Євангеліях, більше – в Добриловому і Типографському № 6 Євангеліях XII ст., ще більше – у Виголексинському збірнику кінця XII ст. та Євангелії Верковича XIV ст. І хоча, за авторкою, “написання з е замість ѣ у давньоруських рукописах становить значну складність для лінгвістичної інтерпретації”, ретельний аналіз графіко-орфографічної системи галицько-волинських пам’яток засвідчує: ні для південнослов’янських, ні для давньоруських рукописних книг інших регіонів подібні написання не були характерними¹⁷. Ольга Лосева класифікувала галицько-волинські рукописи на основі аналізу місяцесловів, у яких відсутні місцеві свята, а пам’ять руських святих, переважно київських князів Бориса і Гліба, та Юрія – святого Георгія Зміборця, відзначена лаконічністю¹⁸. Календарі

указатель. – Санкт-Петербург, 1897. – С. 34, 54; *Шлякин И. А.* Русская палеография. – Санкт-Петербург, 1913. – С. 99.

¹⁵ *Князевская О. А.* Фрагменты одной древнерусской рукописи XII в. // История русского языка в древнейший период. – Москва, 1984. – С. 188.

¹⁶ *Жуковская Л. П.* Текстология и язык древнейших славянских памятников. – Москва, 1976. – С. 114. Порівн.: “...більшість із збережених пам’яток книжкового мистецтва того часу походить із Волині й Галичини, де у XIII і на початку XIV ст. умови для книгописання та збереження створеного були сприятливіші, ніж у постійно спустошуваних південних землях” (*Запаско Я.* Скрипторій волинського князя Володимира Васильовича // *Записки НТШ.* – 1993. – Т. 225. – С. 185).

¹⁷ *Гальченко М. Г.* О написаниях с е вместо ѣ в юго-западных рукописях XII–XIV вв. // Русистика. Славистика. Индоевропеистика: Сб. к 60-летию А. А. Зализняка. – Москва, 1996. – С. 294, 297.

¹⁸ Подаючи список галицько-волинських рукописів з пам’ятю київських князів, дослідниця не погодилася з думкою Анджея Поппе про незначний інтерес до культу святих Бориса і Гліба в Галицькій Русі. А. Поппе відкликався, зокрема, до відсутності згадування

Добрилового, Типографского № 6, Волинського, Галицького 1266–1301 рр., Євсевієвого 1283 р. Євангелій подають лише найпоширеніші в Південній Русі і Заліссі пам'яті руських і слов'янських святих, а також важливі церковні дати. Місяцеслови першої чверті XIV ст. на зразок Холмського, другої половини – кінця XIII ст. і Полікарпового 1307 р. Євангелій згадують також деякі історичні події (наприклад, землетрус 1107 р.), які не збереглися в південноруських і північно руських місяцесловах¹⁹.

Локалізація давньоруських церковних рукописів, яку запропонував О. Соболевський, знайшла відображення у зведених каталогах²⁰. Узагальнений у них корпус галицько-волинських пам'яток кількісно поступається псковсько-новгородському, водночас цілком співмірний зі смоленським і полоцьким. Однак чимало пам'яток XII–XIII і XIV ст. залишаються нелокалізованими. Це ілюструють рукописи, які не потрапили до Каталогу 1984, натомість подані та описані як галицько-волинські в Каталозі 2002. Немає також зведеного опису давньоруських рукописів, що зберігаються в архівних, бібліотечних, монастирських і приватних колекціях за межами колишнього СРСР. Фрагментарні свідчення про них розкидані в окремих виданнях. Деякі з пам'яток галицько-волинського регіону²¹ вважаються загубленими.

князів у Галицькому Євангелії 1144 р., храмів в ім'я Бориса і Гліба у цій землі та їхніх імен серед місцевих князів XI–XII ст. О. Лосева вважає приклад із Галицьким Євангелієм непереконливим, адже його місяцеслов – частина пізнішого доповнення, датованого XIV ст. (Див.: *Поннэ А.* О времени зарождения культа Бориса и Глеба // *Russia Mediaevalis*. – München, 1995. – Т. 1. – С. 28; *Лосева О. В.* Русские праздники в древнейших церковных календарях // *Русское средневековье*. 1999. – Москва, 1999. – С. 9). І взагалі, з-понад 40 рукописних Євангелій XI–XIV ст., які дослідила О. Лосева, пам'яті руських святих є лише у 12 кодексах.

¹⁹ *Лосева О. В.* Русские праздники... – С. 48.

²⁰ Див.: Предварительный список славяно-русских рукописей XI–XIV вв., хранящихся в СССР (далі – Список) // *Археографический ежегодник за 1965 г.* (далі – АЕ). – Москва, 1966; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI–XIII вв.) / Редкол.: Л. П. Жуковская (отв. ред.), Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шеломанова. – Москва, 1984 (далі – Каталог 1984); Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV век / Отв. ред. А. А. Турилов. – Москва, 2002. – Вып. 1 (далі – Каталог 2002); Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України: Каталог. – Львів, 2007. – Т. 1: XI–XVI ст. (далі – Каталог 2007).

²¹ До його церковно-рукописної спадщини потрібно віднести також пам'ятки Карпатської Русі і деяких прикордонних із Волиню територій. І не лише з огляду на межі Галицько-Волинського князівства в різні періоди XII–XIV ст., а й культурну близькість польських, галицько-волинських і карпатських земель. Не випадково усе ще дискутують з приводу походження окремих рукописів білорусько-волинського ареалу (Туровського XI ст., Оршанського XIII ст., Лавришівського XIII–XIV ст. Євангелій). Наголошуючи на історично-культурній і мовній спорідненості Галицько-Волинської і Карпатської Русі, Юліан Яворський писав: “Окрім загальних літературних інтересів... об'єднує їх сам... спосіб сприйняття і опрацювання матеріалу... часто навіть... на кордонах поєднана в одне мова, не кажучи вже, що і самі їх рукописи, розходячись вільно по всій території, перемішалися по обидва боки Карпат, так що іноді їх за місцем написання і точно

Коли виходити з такого важливого елементу, як запис переписувача про місце чи історичні обставини створення рукопису (хоча і це, з огляду на міграцію книг і переписувачів, не абсолютне джерело²²), до церковно-писемного корпусу галицько-волинського регіону необхідно віднести незначну кількість пам'яток. Якщо ж узяти до уваги насамперед їх мовно-графічні особливості, визнані у палеографії найпріоритетнішими, ця група може бути розширена. У багатьох рукописах, попри традицію відтворення сакрального оригіналу, є мовний матеріал різних руських земель, елементи народних говірок. Найбільшу близькість до протографу показують пам'ятки XI–XII ст. У кодексах XIII ст. і, особливо, – XIV ст. місцеві мовні риси передані виразніше. Важливий елемент локалізації рукописної книги – це також її мистецьке оздоблення (орнамент, стиль виконання заставок, ініціалів, в'язь, мініатюри, інші елементи прикрас, графіка букв), у якій відображено певний художній принцип і регіональні особливості. Крім лексичної, мовно-графічної, мистецької характеристики, враховуються непрямі дані: посторінкові записи (переписувачів, читачів-сучасників, власників, пізніші маргіналії), місце віднайдення і збереження, побутування в певному середовищі, історія створення і міграції. У випадку з фрагментами можна взяти до уваги їх використання в палітурках інших книг, поширених у певному регіоні.

З огляду на дискусійність непрямих даних, головне значення в локалізації рукопису має мовний аналіз. При цьому важливо врахувати весь спектр наукових оцінок, які підтверджують або спростовують походження, пам'ятаючи, що в лексичному вивченні давніх текстів донині чимало неусталеного. Відтак, важко не погодитися з тим, що більшість книг чи фрагментів можна вважати галицько-волинськими умовно або взагалі поставити під сумнів їх походження²³.

Водночас в історіографії уже запропоновано огляд багатьох церковних рукописів Галицько-Волинської Русі XII–XIV ст. Окрім зведених каталогів, це описи окремих бібліотечних зібрань²⁴ і наукові дослідження, зокрема Іларіона Свенціцького,

розпізнати і розділити неможливо” (*Яворский Ю. А.* Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности. – Прага, 1930. – С. 4–5).

²² “У більшості пам'яток, писаних кирилицею у XI–XIV ст., не зазначено, де й ким вони створені... Частина з них містить відомості такого ґатунку, але навіть до них треба ставитися обережно і критично... мовні особливості при визначенні приналежності тексту важать більше, ніж прямі вказівки в самому тексті” (*Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови. – Харків, 2002. – С. 283).

²³ *Фрис В.* Галицько-волинська книга XIII ст. // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2007. – Вип. 1. – С. 211. Навіть більше: “Стосовно церковної вимови, особливо Південно-Західної Русі, ми не можемо вийти з царини гіпотез, не маємо та, імовірно, ніколи не матимемо щодо цього питання цілком надійних даних” (*Гальченко М. Г.* О написаниях... – С. 296).

²⁴ Наприклад: *Конюхова Э. И.* Славянские рукописи XIII–XVII вв. Научной библиотеки им. А. М. Горького Московского государственного университета (Описание). – Москва, 1964; *Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI века / Сост. Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская.* – Ленинград, 1976; *Кобяк Н. А., Поздеева И. В.* Славяно-русские рукописи XIV–XVII веков научной библиотеки Московского госуниверситета (поступления 1964–1984 годов). – Москва, 1986.

Олександра Колесси, Юрія Шевельова, Якіма Запаса, Ярослава Ісаєвича, Віри Фрис. Однак їхні списки неповні – враховують, переважно, найвідоміші кодекси²⁵. Тому подальше вивчення пам'яток, потрактованих галицько-волинськими, з урахуванням сучасних досліджень у царині філологічного, текстологічного, історично-богословського, мистецтвознавчого аналізу, має очевидні перспективи.

Спробуємо узагальнити ці пам'ятки, беручи до уваги більш і менш відомі, значні за обсягом і невеликі тексти, навіть їх фрагменти (зокрема і ті, що вважаються втраченими), які можуть дати повніше уявлення про церковні рукописи Галицько-Волинської Русі. Цей список не пропонує вичерпного палеографічного опису, а є, радше, досвідом систематизації як самих рукописів, так і джерельного та бібліографічного матеріалу, що може бути використаний у наступних дослідженнях і, можливо, – при укладанні зведеного каталогу. У короткому описі кожної з пам'яток звертаємо увагу на історію створення і побутування, мовні, текстуальні, графічні та мистецькі особливості, а також результати наукового вивчення.

І. Рукописи галицько-волинського регіону

До цієї групи належать тексти з найбільшою кількістю прямих вказівок на походження: лексичних, мистецьких, історичних (насамперед, записи переписувачів із фактологічними свідченнями і персоналіями). Водночас беремо до уваги непрямі відомості: місце віднайдення і функціонування пам'яток. Їх віднесення до Галицько-Волинської Русі загальноприйняте.

а) рукописи, що зберігаються в Росії, Україні, Білорусі, державах Балтії

1. *Євангеліє апракос повний “Галицьке”*²⁶. Датоване 1266–1301 рр. 175 арк. Пергамен, устав, два почерки (другий – на арк. 1 зв.)²⁷. Зміст рукопису: євангельські читання на весь рік, короткий місяцеслов (пам'яті перенесення Нерукотворного

²⁵ При цьому Я. Запаско в огляді українських рукописних книг головну увагу звернув на їх мистецьке оздоблення (див.: *Запаско Я. П.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – Київ, 1960; *Його ж.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів, 1995; *Його ж.* Ошатність української рукописної книги. – Львів, 1998; *Його ж.* “Доброписці тоді славі були” Нариси з історії українського рукописного мистецтва. – Львів, 2003). І. Свенціцький, крім спеціального вивчення кількох пам'яток (наприклад, Бучацького Євангелія XIII ст.), описав рукописні фрагменти, що зберігаються нині в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького (*Свенціцький І.* Опис рукописів. Кириличні пергамені XII–XV ст. Збірки Національного музею у Львові. – Львів, 1933). Ю. Шевельов дав невеликий список давніх українських рукописів, частину з яких відніс до галицько-волинського регіону. Я. Ісаєвич і В. Фрис звернули увагу на пам'ятки, галицько-волинське походження яких очевидне (*Ісаєвич Я.* Світ рукописної книжності. – Львів, 1993; *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003; *Йі ж.* Галицько-волинська книга... – С. 211–232).

²⁶ Публікація пам'ятки: *Соболевский А. И.* Приложение к Очеркам по истории русского языка // УИ. – 1883. – № 12, прибав. 2. – С. 37–43 (уривки).

²⁷ Санкт-Петербург, Російська національна бібліотека, відділ рукописів і рідкісних книг (далі – РНБ). – Ф.п. І. 64.

Образу в 944 р. з Едеси до Константинополя, князів Бориса і Гліба та святого Георгія) зі згадкою про “трус” (тобто землетрус), утрені недільні Євангелія, читання на окремі випадки – освячення церкви, всякий страх, посуху і лайку, над елеєм і хворим, покажчик утрених недільних читань на рік. Рукопис придбаний 1874 р.

На арк. 175зв. зберігся запис переписувача – пресвітера Георгія про роботу над книгою за галицько-волинських князів Лева Даниловича (близько 1228 – близько 1301) і Юрія Львовича (1252–1308). І. Срезневський першим опублікував запис Георгія і відніс пам’ятку до 1288 р.²⁸ Олексій Соболевський, Володимир Стасов, Микола Волков, Євфимій Карський, Євгенія Гранстрем висловили впевненість у галицько-волинському родоводі кодексу, Григорій Воскресенський – в його “галицько-волинському наріччі”²⁹. А. Кримський назвав рукопис північногалицьким³⁰, І. Ягич – таким, “південно-західне походження якого не викликає жодного сумніву”³¹. Ольга Малкова, аналізуючи мовні особливості, зазначені ще в О. Соболевського (нове ъ, оу замість в, жч замість жд та ін.), зробила висновок, що Євангеліє “посідає особливе місце серед інших, адже за ним датується ряд мовних рис у південно-західних говірках давньоруської мови, що увійшли пізніше до української мови”³². О. Малкова проаналізувала описки і помилки пресвітера Георгія, що можуть дати уявлення про орфографію протографу і манеру переписувача, який застосував звичніше для свого середовища написання³³. Належність кодексу до спадщини Галицько-Волинської Русі підтверджена в Каталозі 1984³⁴.

2. *Євангеліє апракос короткй “Євсевієве”*³⁵ 1283 р. 140 арк. Пергамен, устав зі слідами південнослов’янського протографу. На арк. 105 зв. помітні “вкраплен-

²⁸ *Срезневский И. И.* Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение. – Санкт-Петербург, 1882 (репринт: Лейпциг, 1973; Москва, 2011). – Стб. 158.

²⁹ *Стасов В. В.* Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени. – Санкт-Петербург, 1884. – Табл. 44; *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 20–26; *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 52; *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты четырех редакций славянского перевода Евангелия от Марка по сто двадцати рукописям Евангелия XI–XIV вв. – Москва, 1896. – С. 45; *Карский Е. Ф.* Славянская кирилловская палеография. – Ленинград, 1928. – С. 46, 130, 202; *Гранстрем Е. Э.* Описание русских и славянских пергаменных рукописей [ГПБ]. Рукописи русские, болгарские, молдавлахийские, сербские. – Ленинград, 1953. – С. 22–23.

³⁰ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 206, 230, 407.

³¹ *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи. – С. 86.

³² *Малкова О. В.* Палеографическое описание галицко-волинской рукописи (ГПБ. Ф. п. I. 64) // История русского языка. Исследования и тексты. – Москва, 1982. – С. 298; *Ее же.* К истории образования восточнославянских языков (По данным Галицкого евангелия 1266–1301 гг.) // Вопросы языкознания (далі – ВЯ). – Москва, 1984. – № 4. – С. 45–57.

³³ *Ее же.* Ошибки писцов и лингвистическая интерпретация древних текстов // ВЯ. – 1979. – № 6. – С. 120.

³⁴ Каталог 1984. – С. 202–203.

³⁵ Публікація пам’ятки: *Голоскевич Г. К.* Евсевиево Евангелие 1283 г. Опыт историко-филологического исследования // Исследования по русскому языку. – Санкт-Петербург,

ня” іншого почерку³⁶. Зміст рукопису: євангельські читання від П’ятидесятниці до Великого посту – на суботу і неділю, утрєні читання на Страсному тижні, читання “Ново́муоу лѣтоу”, утрєні недільні Євангелія, місяцеслов з покажчиком читань (пам’яті преподобних Лампада Іринопольського та Фоми Малєїна, князів Бориса і Гліба та святого Георгія), уставні покажчики до церковних служб. На арк. 1 малюнок із зображенням голови Христа і жіночої фігури з нимбом (накритою головою?). Більшість ініціалів – південнослов’янського типу з галицько-волинськими рисами³⁷. Л. Жуковська вважала Євсевієве Євангеліє пізнім списком із рукопису, подібного до Архангельського Євангелія 1092 р., в якому одна частина переписана з короткого, інша – з повного апракосу³⁸. У XVII ст. кодекс перебував на території Молдавії, придбаний у Яссах 1893 р.

На арк. 62зв. є запис переписувача, поповича церкви святого Іоана, Євсевія із вказівкою на час створення рукопису – 1283 рік – за князювання Лева Даниловича і його сина Юрія, “коли сѧ женило Горгии. князе а о҃тець ємоу в оугры ходило”. Запис дозволяє локалізувати пам’ятку Перемишлем, де у XIII ст. існувала церква Різдва святого Іоана Предтечі³⁹, або Холмом – цього ж часу церква святого Іоана Златоуста, згадана у Галицько-Волинському літописі⁴⁰. У Каталозі 1984 книгу датовано 1282 р., з огляду на хронологію подій у цьому літописі. На арк. 62зв. вміщено власницький запис кінця XIII (?) – початку XIV ст. Костянтина Маноїло, який придбав Євангеліє, а також перелік імен для молитовного поминання. У рукописі є покрайні записи, що вказують на його побутування у південно-західному регіоні. Так, на арк. 32 зберігся запис 1600 р. грецькими, латинськими і слов’янськими літерами про пожертвування (рукопису?) Стефаном воєводою “на та Манна”, на арк. 4зв.–19 – майже затертий румунсько-молдавський запис 1639 р. з іменем

1914. – Т. 3, вып. 2. – С. 64–67 (уривки); Євсевієве Євангеліє / Відп. ред. В. В. Німчук. – Київ, 2001.

³⁶ Москва, Російська державна бібліотека, науково-дослідний відділ рукописів (далі – РДБ). – М. 3168.

³⁷ Каталог 1984. – С. 211.

³⁸ Жуковская Л. Н. Новые данные об оригиналах русской рукописи 1092 г. // Источниковедение и история русского языка. – Москва, 1964. – С. 94–109.

³⁹ Див.: Добрянський А. История епископов трех соединенных епархий Перемышльской, Самборской и Саноцкой от найдавейших времен до 1794 г. – Львов, 1893; Лакота Г. Дві престольні церкви Перемиські // Блаженний Григорій Лакота перемиський єпископ-помічник. Зібрані історичні праці. – Перемишль, 2003. – С. 35–36; Петрик В. Церковна архітектура Перемішля X–XVI ст. // Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25–26 marca 1995 roku. – Łańcut, 1999. – С. 236–237.

⁴⁰ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 575–576; Мицько І. Про час зведення деяких давніх храмів Галичини // Народознавчі зошити. – Львів, 2000. – № 5. – С. 935–940; Александрович В. Мистецькі сюжети Холмського літопису князя Данила Романовича. Нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела // Український археографічний щорічник. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 46–59.

Вондор Гаврил. На арк. 9 залишено власницький запис XIX ст. зі згадкою про старообрядницький монастир “Слатин[и?]”⁴¹, якому, за однією версією, міг належати рукопис⁴². За іншою версією, згадка про монастир вказує на зв’язок Євангелія з давньою шанованою старообрядцями редакцією євангельських текстів⁴³. Беручи до уваги вірогідність історичних повідомлень поповича Євсевія, кодекс “може бути еталоном для порівняння з рукописами невизначеного походження”⁴⁴.

Першими впевненість у галицько-волинському родоводі пам’ятки висловили Г. Воскресенський і О. Соболевський⁴⁵. Михайло Возняк пов’язав її з Холмом – столицею галицько-волинського князя Данила Романовича (1201–1264)⁴⁶, Григорій Голоскевич, Яким Запаско – Холмом або Перемишлем⁴⁷. О. Шахматов виявив у мові рукопису так зване нове Ъ, відзначивши вплив на переписувача південнослов’янського оригіналу⁴⁸. А. Кримський, назвавши список південно-галицьким, побачив у ньому болгарський оригінал і елементи сербської мови⁴⁹. Галицько-волинське походження пам’ятки визнав Ярослав Ісаєвич⁵⁰. Василь Німчук, автор ґрунтового коментаря, зазначив: “Аналіз мови Євсевієвого Євангелія переконливо доводить, що на час написання пам’ятки сформувалися всі основні риси, котрі характеризують українську мову як окрему лінгвальну систему, виразно відмінну від інших слов’янських... Найімовірніше, попович Євсей був носієм наддністрянського діалекту української мови і походив із давнього Галича або

⁴¹ Каталог 1984. – С. 211. Ідеться, вочевидь, про Слатин – хутір біля с. Красноільськ (Чернівецька обл., Сторожинецький р-н.), в якому мешкає чимало етнічних румунів. Нині тут діє жіночий православний монастир святого великомученика Іоана Сучавського. Перша згадка про Красноільськ є у грамоті 1431 р. молдавського господаря Олександра Доброго (у 1400–1432 рр. – правитель Молдавського князівства). Своєю історією регіон пов’язаний з Галицько-Волинським князівством, православні церкви – з Галицькою митрополією. Відомі православні монастирі регіону – у Путні (нині – Румунія), Гуморі, Сучевіці, Молдовіці, Воронці, Арборі. Із входженням Буковини до складу Австро-Угорської імперії тут поширилось старообрядництво, від середини XIX ст. діє його центр у Білій Криниці. Звідси до книгосховищ України і Росії потрапило чимало церковних рукописів, зокрема з колекціями Олександра Яцимирського і Поліхронія Сирку.

⁴² Долгов С. О. [заметка о Евсевиевом Евангелии] // Археологические известия и заметки, издаваемые Московским Археологическим обществом. – Москва, 1893. – Т. 1, № 11. – С. 421; Голоскевич Г. К. Евсевиево Евангелие... – С. 7–8.

⁴³ Каталог 1984. – С. 211.

⁴⁴ Фрис В. Галицько-Волинська книга... – С. 216.

⁴⁵ Воскресенский Г. А. Характеристические черты... – С. 33–34; Соболевский А. И. Две замечательные рукописи XIII века // ЧИОНЛ. – 1898. – Кн. 12, отд. 3. – С. 3–14.

⁴⁶ Возняк М. Історія української літератури. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 75.

⁴⁷ Голоскевич Г. К. Евсевиево Евангелие... – С. 5; Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 222.

⁴⁸ Шахматов А. А. Несколько заметок... – С. 161–163, 170.

⁴⁹ Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 206, 230, 389, 396, 407.

⁵⁰ Исаевич Я. Д. Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы истории. – 1973. – № 1. – С. 97.

прилеглих до нього територій, але не можна категорично заперечувати походження Євсевія з Холма⁵¹.

3. *Євангеліє апракос повний “Холмське”*⁵². Друга половина – кінець XIII ст. 167 арк. Пергамен, устав⁵³. Зміст рукопису: євангельські читання від Пасхи до Великого посту на всі дні тижня, недільні утрени Євангелія, місяцеслов – пам’яті константинопольського патріарха Антонія II Кавлея (893–901), священномученика Памфіла, князя Гліба з відсиленням до служби, Кирила Філософа з відсиленням до служби, євангельські читання на свято Нерукотворного Спаса й Усікновення глави Іоана Предтечі. Кодекс прикрашають три мініатюри XVI ст. – євангелістів Матвія, Луки, Марка (арк. 1–3), що мають “виразне українське походження” (Я. Запаско). Рукопис придбано 1821 р. в Одесі від вихідця з Молдавії для канцлера Миколи Румянцева.

На арк. 4–11 вписано дарчий запис 1376 р. холмського князя Юрія-Андрія Даниловича († близько 1377) “к цркви бжои преч(с)тои бгѡмѣтри к столцу ѡп(с)пѡи холмское при бгѡлюбезномъ калисти ѡп(с)пи холмскомъ и белзскомъ” на села Стрижово, Слепче, Космово, Цуцнево, “з обема береги ѡбаполъ бугу”⁵⁴. Г. Воскресенський побачив у мові пам’ятки “південно-руський правопис за галицько-волинською говіркою”, А. Кримський назвав рукопис західноволинським⁵⁵. Я. Запаско ж відзначив у ньому Ѣ замість е, вважаючи, що дарчий запис свідчить не лише про збереження, а й створення кодексу в Холмі⁵⁶. На Холм вказали також Олександр Востоков, Олексій Соболевський, Микола Волков, Микола Миловський, Іларіон Свенціцький та ін.⁵⁷ О. Лосева звернула увагу на цікавий запис у місяцеслові Євангелія (арк. 166) про землетрус, що стався 5 лютого 1107 р.⁵⁸ Згадка про

⁵¹ Німчук В. В. Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам’ятка української мови // Євсевієве Євангеліє... – С. 35.

⁵² Публікація пам’ятки: Соболевский А. И. Приложение... – 1883. – № 12, прибав. 2. – С. 44–51 (уривки).

⁵³ РДБ. – Рум. 106.

⁵⁴ Фотокопію грамоти, з якої взято цей запис, див.: Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак. – Київ, 1974. – С. 54 (№ 25).

⁵⁵ Воскресенский Г. А. Характеристические черты... – С. 37; Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 375.

⁵⁶ Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 242–245.

⁵⁷ Востоков А. Х. Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея. – Санкт-Петербург, 1842 (репринт: Wiesbaden, 1964). – С. 173–174; Соболевский А. И. Очерки... – С. 26–29; Волков Н. В. Статистические сведения... – С. 34, 53; Миловский Н. О древнем Евангелии Холмского края, хранящемся в Москве. – Б. м., б. г.; Свенціцький І. Нариси з історії української мови. – Львів, 1920. – С. 41, 45, 46; Каталог 1984. – С. 292–294.

⁵⁸ Лосева О. В. О землетрясениях в греческих и древнерусских месяцесловах и об особенностях Холмского Евангелия XIII в. // Записки Отдела рукописей РГБ. – Москва, 2000. – Вып. 51. – С. 339–349.

нього є також у місяцеслові Лавришівського Євангелія⁵⁹, а також у Лаврентіївському і Галицько-Волинському (в останньому з помилкою у даті – “мѣца генваря. во вторы на ѝ днь. мѣца вѣ. ѿ. днь. трасе передь лазорями”) літописах⁶⁰.

4. **Пандекти Антіоха⁶¹ 1307 р. 306 арк. Пергамен, устав⁶². Зміст пам'ятки: аскетично-дидактичний збірник 130 Слів палестинського ченця Антіоха Савваїта († близько 635), компендіум читань з Біблії і святих отців у питаннях християнської моралі. Рукопис виявлено у Львові в бібліотеці собору святого Юра. 1907 р. надійшов до музейної рукописної збірки.**

На арк. 306 зберігся запис переписувача з датою закінчення рукопису, створеного для еромонаха Марка, пресвітера великої лаври Богородиці. У палеографічних описах пам'ятки зазначено складність прочитання запису, який треба, радше, розуміти так, що саме “Марко мних прозвितер” був переписувачем. Першим на регіон створення кодексу вказав О. Кочубинський, який звернув увагу на дату – вона збіглася з днем пам'яті святого пустельника Онуфрія Великого († 400)⁶³, особливо шанованого в Галицько-Волинській Русі⁶⁴. Деякі автори – Іван Панькевич, Іларіон Свенціцький, Агафангел Кримський, Яким Запаско – місцем створення кодексу визнали Володимир: тут церква Успіння Богородиці була кафедральною, а за волинського князя Володимира Васильковича (до 1247–1288) існував рукописний центр. Водночас, запис Марка як пресвітера великої лаври Богородиці свідчить про монастир. Чи не міг переписувач назвати так Зимнен-

⁵⁹ *Свенцицкий И. С. Лаврашевское Евангелие начала XIV в. // ИОРЯС. – 1913. – Т. 18. – С. 213.*

⁶⁰ Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Ленинград, 1926–1928. – Т. 1. – Стб. 284; Ипатьевская летопись. – Стб. 259. Причому, в Лавришівському Євангелії докладно вказаний час, коли стався землетрус, що відсутнє у літописах, а, отже, пам'ять про цю подію одразу потрапила до деяких церковних календарів (*Лосева О. В. Русские праздники... – С. 28–29*).

⁶¹ Публікація пам'ятки: *Свенцицкий И. Опис рукописів... – Табл. 18–19 (уривки).*

⁶² Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ). – Рк 48/257.

⁶³ *Кочубинский А. Отчет о занятиях славянскими наречиями командированного за границу доцента имп. Новороссийского университета. За время от 1-го августа 1874 г. по 1-е февраля 1875 г. // Записки Императорского Новороссийского университета (далі – ЗИНУ). – Одесса, 1876. – Т. 18, ч. 1. – С. 14.*

⁶⁴ У Західній Україні збережено чимало монастирів і храмів святого Онуфрія, див. про них: *Зверинский В. Материалы для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи. – Санкт-Петербург, 1897. – Т. 3; Григорьев А. Устав 1488 г. Яблочинского Свято-Онуфриевского монастыря Холмской губернии // Русский филологический вестник (далі – РФВ). – Варшава, 1913. – № 4. – С. 441–445; Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині: спроба каталогу // Записки Чина святого Василя Великого (далі – Записки ЧСВВ). – Жовква, 1926–1927. – Т. 2, вип. 1–2. – С. 95; Голубець М. Лаврів (Історично-археологічна студія) // Записки ЧСВВ. – 1926–1927. – Т. 2, вип. 1–2. – С. 30–69; вип. 3–4. – С. 317–335; Мицько І. До історії львівських церков // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 91–94.*

ський Успенський монастир⁶⁵, який, за церковною традицією, був заміською резиденцією володимирських єпископів⁶⁶

О. Соболевський, виходячи з мовних особливостей, однозначно відніс рукопис до Галицько-Волинської Русі⁶⁷. О. Кочубинський зазначив у ньому “зміну ь в і, вільний обмін оу і в, як у нинішній мові бойків у Карпатах, утримання за свистячими їх м’якої вимови”, і спільні риси між Пандектами і Галицько-Волинським літописом, в якому “чується чимало особливостей сучасної карпато-руської вимови”. Отже, очевидним є виразний місцевий колорит Пандектів, що робить їх пам’яткою, яка “яскраво висвітлює стан малоруського наріччя того часу”⁶⁸. Висновок підтримав І. Панькевич, показавши фонетичні особливості збірки порівняно з київськими текстами, її близькість до “галицько-волинської групи”. Відзначаючи вплив на “перепищика львівських Пандектів живих говорів”, І. Панькевич припустив: пресвітер Марко належав до “тої школи, яка руководилась українським чуттям”⁶⁹. Ю. Шевельов відніс рукопис до Волині, хоча не виключив його київського походження⁷⁰. Пам’ятка за правописом нагадує додатки до Галицького Євангелія 1114 р., датовані XIV ст., в яких простежуються галицько-волинські особливості⁷¹.

⁶⁵ За переданням, його заснував у 992–993 рр. великий київський князь Володимир (близько 960–1015). Див. про це: *Андрейшев А.* Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – Киев, 1888. – С. 54; *Дверницкий Е.* Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском. – Киев, 1889. – С. 33. Найрання писемна згадка про Зимненський монастир пов’язана з історією паломництва до Константинополя першого ігумена Києво-Печерського монастиря Варлаама, який, повертаючись додому, захворів і помер “в монастире, нарицаемом Святая гора, сущи близ града Володимира”. Цей факт засвідчено у тексті “Житія Феодосія Печерського” (XI ст.). Див.: *Житие Феодосия Печерского // Памятники литературы Древней Руси. XI–XII вв.* – Москва, 1978. – С. 310, 340; *Киево-Печерский патерик // Библиотека литературы Древней Руси.* – Санкт-Петербург, 1997. – Т. 4. – С. 316.

⁶⁶ Про історію монастиря див. також: *Теодорович Н. И.* Город Владимир Волынской губернии, в связи с историей Волынской иерархии. – Почаев, 1893; *Щанов Я. Н.* Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. – Москва, 1989; *Рожко В.* Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2000; *Годованюк О.* Монастирі та храми Волинського краю. – Київ, 2004.

⁶⁷ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 66. Ця ж думка підтверджена: *Воронин Н. Н., Гузий Н. К.* Литература Галицко-Волынского княжества XIII в. // *История русской литературы.* – Москва; Ленинград, 1941. – Т. 2, ч. 1. – С. 21.

⁶⁸ *Кочубинский А.* Отчет... – С. 18, 30, 11.

⁶⁹ *Панькевич И.* Пандекти Антиоха 1307 р. Фільольогічна студія // *Записки НТШ.* – 1917. – Т. 123–124. – С. 2, 8.

⁷⁰ *Шевельов Ю.* Исторична фонологія... – С. 283. Про Київ як можливий варіант див. також: *Перетц В. Н.* Отчет о занятиях во время заграничной командировки в летнее вакационное время 1907 г. // *УИ.* – 1907. – № 12. – С. 8.

⁷¹ *Турилов А. А.* Галицкое Евангелие // *Православная энциклопедия (далі – ПЭ).* – Москва, 2005. – Т. 10. – С. 340.

5. *Євангеліє апракос повний* (“Євангеліє князя Горчакова”, або Євангеліє зібрання Валер’яна Величка). XIV ст. (арк. 30–46, 49–109, 112–159, 177–204, 207–235); XIX ст. (арк. 1–29, 47–48, 110–111, 160–161, 173, 176, 205, 206, 236–263). 263 арк. Пергамен, устав (втрачені аркуші відновлені XIX ст. на пергамені по черком, що імітує устав)⁷². Зміст пам’ятки: євангельські читання від Великодня до Страсної суботи, 12 Страсних Євангелій, утрєні недільні Євангелія, місяцєслов (1 вересня – 2 лютого). Чотири мініатюри (відновлені XIX ст.): євангелист Іоан із Прохором (арк. Зв.), Матвій (арк. 48), Лука (арк. 111), Марко (арк. 160). До 1914 р. кодекс зберігався в Калузі у князя Дмитрія Горчакова, згодом потрапив на антикварний ринок у Москві. До бібліотеки надійшов із рукописами бібліофіла В. Величка⁷³.

Основна частина Євангелія переписана в XIV ст. зі списку кінця XIII або першої половини XIV ст.⁷⁴ Його текст відновлений у XIX ст. за списком, близьким до Остромирового Євангелія 1056–1057 рр., можливо, як припущено у Каталозі 2002, за виданням О. Востокова⁷⁵. На арк. 261зв.–262 збережено запис уставом XIX ст. про написання Євангелія за князя Лева Даниловича і перемишльського владики Ларіона. Вказано ім’я переписувача Василька і час роботи над рукописом: 1299–1301 рр. Запис визнаний в історіографії фальсифікатом XIX ст., на це першим вказав І. Срезневський⁷⁶. Особливий інтерес у записі має згадка про галицького митрополита Григорія як сучасника князя Лева. Джерелом запису є, найімовірніше, грамота Лева Даниловича церкві Успіння Богородиці у Крилосі (Івано-Франківська обл.) з датою 8 березня 1301 р.⁷⁷ Натомість ім’я Григорія відсутнє у грамоті 1370 р. польського короля Казимира III (1310–1370) до константинопольського патріарха Філофея Коккіна (1353–1354, 1364–1376), в якій названо перших

⁷² Наукова бібліотека імені О. Горького Московського державного університету (далі – НБ МДУ). – № 1367.

⁷³ Див.: *Великодняя И. Л.* Собрание В. В. Величко в Московском университете // Из фонда редких книг и рукописей Научной библиотеки Московского университета. – Москва, 1993. – С. 85–102.

⁷⁴ *Шпектрова Т. В.* К вопросу об описании одной древнерусской рукописи XIV в. // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. – Ленинград, 1981. – С. 247–250.

⁷⁵ *Востоков А. Х.* Остромирово Евангелие. С приложением греческого текста Евангелий и с грамматическими объяснениями. – Санкт-Петербург, 1843 (репринт: Остромирово Евангелие 1056–1057 года по изданию А. Х. Востокова. – Москва, 2007; електронна версія фрагменту: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=180738).

⁷⁶ *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 301–303.

⁷⁷ Збереглося 39 списків грамоти. Ці списки, текст грамоти давньоукраїнською, латинською, старопольською мовами і коментарі див.: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 380, 627–668. У грамоті під тим же роком є помилка, відтворена у записі Євангелія, а саме: 8 березня назване четвергом, а не середою, див.: Грамоти XIV ст. – С. 12–14 (№ 4).

галицьких митрополитів⁷⁸. Климентій Ходикевич і Михайло Гарасевич, ґрунтуючись на грамотах князя Лева Даниловича, в яких фігурує Григорій, визнали його за галицького митрополита⁷⁹. Однак автентичність цієї грамоти в історичній науці викликала сумнів. Попри це, на думку Олега Купчинського, не варто ігнорувати запис Василька хоча б тому, що він міг спиратись на якесь нині невідоме вірогідне джерело⁸⁰. Є припущення, що в основу сфабрикованого від імені князя акта (створення якого пов'язують з львівським і галицьким єпископом Гедеоном Балабаном) покладено справжню грамоту, віднесenu, через згадку в ній про київського митрополита Кипріяна, до 1376–1406 рр. Утім, існування Галицької митрополії до 1303 р., а, отже, митрополитство Григорія заперечене в сучасній історіографії. Хоча єпископа Ларіона названо в Каталозі 2002 особою, яка могла діяти в кінці XIV – на початку XV ст.

Короткий мовний опис Євангелія як галицько-волинського (на чому наголошено в Каталозі 2002) подали Андрій Залізник, який відзначив у ньому український принцип протиставлення о і ѿ, та Яким Запаско (побачив у рукописі на місці е новий ѣ, взаємну заміну оу – в перед приголосними)⁸¹.

б) галицько-волинські рукописи XII–XIV ст., що зберігаються в європейських зібраннях

6. **Октоїх “Віденський” (Кодекс Ганкеништайна)**⁸². Кінець XII – початок XIII ст.⁸³, 290 арк. Пергамен, устав двох почерків⁸⁴. Зміст збірника: частина скороченого Осьмогласника – Шестоднев службовий, євангельські та апостольські читання для Октоїха, Мінея загальна і святкова, кондаки недільні на 8 гласів і

⁷⁸ Текст грамоти: Памятники древнерусского канонического права. Ч. 1 // Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1880. – Т. 6. Приложения. – С. 125–128.

⁷⁹ *Chodykiewicz Cl.* Dissertationes historicocriticae de Utroque Archiepiscopatu Metropolitano Kijoviensi et Haliciensi... – [Leopoli], 1770. – P. 69; *Harasiewicz M.* Annales Ecclesiae Ruthenae... – Leopoli, 1862. – P. 11–12.

⁸⁰ *Купчинський О.* Акти... – С. 131.

⁸¹ *Залізник А. А.* Противопоставление букв о и ѿ в “Мериле праведном” // *Его же.* “Мерило праведное” XIV века как акцентологический источник. – München, 1990. – С. 30, 34–35, 52–56; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 279.

⁸² Публікація пам’ятки: *Smal-Stockyj S.* Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus. Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften. – Wien, 1886. – Bd. 110, Heft. 2. – S. 601–689; *Станчев К., Попов Г.* Климент Охридски: Живот и творчество. – София, 1988. – С. 189–210, 14–24 (Мінея загальна); *Birkfellner G.* Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Neutestamentliche Perikopen. Münstersche Texte zur Slavistik. – Berlin, 2007 (з паралельним перекладом німецькою мовою і примітками; електронний варіант: <http://books.google.com.ua/books?id=81Arcq7AXMEC&printsec=frontcover&dq=Hankenstein>).

⁸³ На думку Анатолія Турилова, рукопис треба датувати раннім XIII ст. (*Турилов А. А.* Ганкеништайна кодекс // ПЭ. – Т. 10. – С. 411–412).

⁸⁴ Відень, Австрійська національна бібліотека. – Cod. Slav. 37.

скорочений Анфологіон із читаннями на щодень, неділю і найбільші свята, канони пророкам, апостолам і святым отцям. На широких полях дрібнішим уставом дописані піснеспіви, що доповнюють канони Шестоднева до повних служб, неканонічна молитва до Христа на прогнання злого з лічбою 72 імен Божих, канон святому Миколаю Чудотворцю, місяцеслов (у кодексі – синаксар) із тропарями і кондаками з пам'яттю на свято Покрову Богородиці й перенесення мощів князів Бориса і Гліба, а також Мінея святкова (служби і канони на дванадцять великих свят, зокрема Паску, до Причастя і заупокійний, канон-молебен Богоматері). У першій половині XV ст. старшим півуставом приписані недільні стихирини на 8 гласів. Численні по-крайні записи датовані кінцем XIII – першою половиною XV ст. Основна, давня частина збірника і доповнення до нього відображають галицько-волинські мовні особливості⁸⁵. Ще у XV ст. кодекс перебував у галицько-волинських теренах, та, судячи з проби пера на арк. 80зв., у XVII–XVIII ст. потрапив, імовірно, до Трансільванії або австрійських сербів. Бібліотекар з Оломоуца Алоїз Ганка фон Ганкенштайн 1804 р. (?) передав його до Віденської придворної бібліотеки (нині Австрійська національна бібліотека)⁸⁶.

У такому значному обсязі Октоїх, що зберігається у Відні, – один із найдавніших взірців універсального богослужбового збірника. Частина його текстів визнана досить рідкісними як для старослов'янської, так і давньоруської традиції. Це, зокрема, Мінея загальна, пера, імовірно, святого Климента Охридського, молитва до Христа, список канонів Шестоднева службового⁸⁷.

Перші відгуки про пам'ятку дали А. Г. фон Ганкенштайн (помилково відніс її до VIII ст.) і Йосиф Добровський (заперечив це)⁸⁸. У 1841 р. короткий опис збірника зробили Сергій Строев і Петро Прейс, які побачили ідентичність його синаксара з місяцесловом Галицького Євангелія 1144 р.⁸⁹ На думку С. Смаль-Стоцького,

⁸⁵ Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс. – С. 411.

⁸⁶ Степан Смаль-Стоцький в одному зі своїх листів писав, що А. Г. фон Ганкенштайн придбав Октоїх у Галичині (Листування українських славістів з Францем Міклошичем. – Київ, 1993. – С. 353).

⁸⁷ Станчев К., Попов Г. Климент Охридски... – С. 139–140; Темчин С. Столпный апракос – еще один структурный тип славянского служебного Евангелия (по рукописам XIII–XVI веков) // Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции (Москва, 21–26 сентября 1999 г.). – Москва, 1999. – С. 130; Йовчева М. Солунският Октоих в контекста на южнославянските Октоиси до XIV в. – София, 2004. – С. 85–188; Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс. – С. 412.

⁸⁸ Hankenstein H. A. Recension der ältesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines pergamenten Codex aus dem VIII. Jh. – Budapest, 1804; Dobrovsky J. Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. – Vindobonae, 1822. – P. XXVII–XXIX, 679–685. Про історію і вивчення пам'ятки див. також: Birkfellner G. Codex... – S. I–LIII.

⁸⁹ Строев С. Описание памятников древнерусской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции. – Москва, 1841. – С. 52–55. Прейс П. И. Отчет о занятиях памятниками в Венской королевской библиотеке // ЖМНП. – 1842. – Ч. 33, отд. 4. – С. 43–62.

палеографічні та мовні особливості Октоїха близькі Добриловому Євангелію і виразно вказують, що книга походить із галицько-волинського регіону. Таку ж локалізацію зазначили Олексій Соболевський, Агафангел Кримський, Олександр Яцимирський, Кость Кисілевський, Юрій Шевельов⁹⁰. І. Срезневський⁹¹ припустив, що книга може бути збірником, згаданим у Галицько-Волинському літописі як “соборник великий отця його”, який вклав до Благовіщенської церкви в Кам’янець князь Володимир Василькович⁹². Г. Воскресенський відзначив у мові чимало діалектизмів⁹³, особливо виразно виявлених у синаксарі з повним списком слов’янських назв місяців, подібним до синаксара Ужгородського Півуставу⁹⁴.

Докладніший опис Віденського Октоїха зробили Юрій Шевельов, Кость Кисілевський, а також Герхард Біркфелльнер⁹⁵. Порівнюючи його і давньоруський юридичний збірник “Мірило праведне” (створений у Суздальській землі впродовж XII–XIII ст., дійшов у списках XIV ст.), написаний за омеговою орфографією, виразно присутньою в Октоїху, Ю. Шевельов дійшов висновку про переписування “Мірила” з південно-західного (українського) оригіналу. Цей факт відзначив А. Залізник: “Переписування «Мірила» з південно-західного оригіналу цілком імовірно якщо врахувати інтенсивні зв’язки Твері (зокрема культурні) з Південно-Західною Руссю у XIV ст.”⁹⁶. За припущенням церковних істориків Макарія (Булгакова) та Філарета (Гумілевського), підтримуваним в історіографії⁹⁷, уже до ранніх списків

⁹⁰ Соболевский А. И. Очерки... – С. 18–20, 48–50; Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 42, 389; Яцимирский А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. – Петроград, 1921. – С. 87–89; Kislewskyj K. Über die sprachlichen Merkmale der kleinrussischen Denkmäler des XI–XIV Jh. mit besonderer Rücksicht auf Codex Hankensteinianus. – Wien, 1912; Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам’ятка // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1953. – Т. 124. – С. 11–35; Шевельов Ю. Історична фонологія... – С. 294.

⁹¹ Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 148.

⁹² Ипатьевская летопись. – Стб. . Гіпотезу І. Срезневського спростував Я. Запаско на тій підставі, що Віденський Октоїх датується кінцем XII – початком XIII ст., а скрипторій князя Володимира Васильковича діяв в останній третині XIII ст. (Запаско Я. Скрипторій... – С. 186).

⁹³ Воскресенский Г. А. Славянские рукописи, хранящиеся в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблинской, Загребской и других Белградских // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук (далі – СОРЯС). – Санкт-Петербург, 1883. – Т. 31. – С. 36–39.

⁹⁴ Колесса О. Ужгородський “Полуустан” у пергаментній рукописі XIV в. – Львів, 1925. – С. 33–35. Про цю пам’ятку – див. у продовженні статті в наступному випуску.

⁹⁵ Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein // Studia Linguistica Alexandro Vasiliu Isatschenko a Collegis Amicisque oblata. – Lisse, 1978. – P. 369–386; Birkfellner G. Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich. – Wien, 1975. – S. 321–324.

⁹⁶ Залізник А. А. Дополнительные замечания об омеге в “Мериле праведном” // Его же. “Мерило праведное”... – С. 151.

⁹⁷ Макарій (Булгаков), митр. О сочинениях митрополита Киевского Кирилла II // ИОРЯС. – 1958. – Т. 8, отд. 3. – С. 165–176; Філарет (Гумілевський), архієп. Обзор

“Мірила”, внесено кілька текстів, найімовірніше – “Правило Кюрила митрополита руського” (зі статтями з Кормчої книги), можливо й – “Поучение к попом”, атрибутованих київському митрополиту Кирилу II (1242–1281), вихідцю з Галицько-Волинської Русі. Відзначена орфографічна характеристика Віденського Октоїха може бути ще одним аргументом у визначенні його походження.

На прикладі Віденського Октоїха Сергій Темчин дослідив майже не вивчений у палеославістиці тип столпного (що є різновидом службового) апракоса, в якому євангельські читання чергуються з апостольськими. У ньому невелика група текстів (стовпів) 8 суботніх й 8 недільних євангельських читань по гласах Октоїха повторюється впродовж церковного року. І саме віденський список – найраніший серед семи богослужбових слов’янських і руських пам’яток XIII–XIV ст., що мають цей тип апракоса⁹⁸.

7. **Євангеліє апракос короткий “Путненське”**⁹⁹. Кінець XIII – перша половина XIV ст. 146 арк., без початку. Пергамен, устав, два переписувачі¹⁰⁰. Зміст пам’ятки: євангельські читання на окремі дні і місяцеслов (слов’янські назви місяців із діалектизмами).

На думку Еміліяна Калужняцького (який вважав, що текст переписаний з глаголичного протографу, висхідного до кирило-мефодіївських пам’яток і за лексикою близького до Остромирового і Ассеманієвого Євангелій XI ст.¹⁰¹), Олексія Соболевського, Павла Владимірова, Агафангела Кримського, Миколи Дурново, Якіма Запаса та ін., текст належить Буковині¹⁰², Івана Панькевича – Галичині¹⁰³,

русской духовной литературы. 862–1720. – Харьков, 1859. – С. 84–86; *Творогов О. В.* Кирилл // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Москва, 1987. – Т. 1: XI – первая половина XIV в. – С. 226; *Концевич И. М.* Стяжание Духа Святого в путях Древней Руси. – Москва, 2002. – С. 86; *Николаев Г.* “Мерило праведное” (заметки о составе памятника) // Православный собеседник: Альманах Казанской Духовной Семинарии. – 2007. – № 1. – С. 74–83.

⁹⁸ Аналіз євангельських і апостольських читань Віденського Октоїха див.: *Темчин С.* Столпный апракос... – С. 130–137.

⁹⁹ Публікація пам’ятки: *Kalužniacki Aet. Evangelium Putnanum* // Monumenta linguae palaeslovenicae collecta et in lucem edita. – Vindobonae, 1888. – Т. 1. – S. 1–270 (електронний варіант: http://rapidshare.com/files/458460841/Kaluzhnyackij_E_Monumenta_linguae_palaeslovenicae_01_Evangeliarum_putnanum_1888.pdf).

¹⁰⁰ Монастир у Путні. – № 506/II.

¹⁰¹ *Kalužniacki Aet. Evangelium Putnanum...* – S. VI.

¹⁰² *Соболевский А. И.* Лекции по истории русского языка. – Санкт-Петербург, 1891. – С. 16; *Владимиров П. В.* Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII в. // ЧИОНЛ. – 1890. – Кн. 4, отд. 2. – С. 16; *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 77; *Дурново Н. Н.* Введение в историю русского языка. – Москва, 1969. – С. 68; *Смокина Н. П., Смокина Н. Н.* Вновь найденный фрагмент древнего Евангелия // Изучение русского языка и источниковедение. – Москва, 1969. – С. 71, 75, 78; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 254.

¹⁰³ *Панькевич І.* Про відношене пам’ятників... – С. 152.

Григорія Надріша – галицько-волинському регіону¹⁰⁴. Елена Лінца відзначає подібність кодексу до Галицького Євангелія 1266–1301 рр.¹⁰⁵

8. Псалтир “Луцький”¹⁰⁶ 1384 р. 211 арк. Пергамен, устав¹⁰⁷. Зміст пам’ятки: Псалтир Слідований – з молитвами із Часослова. Надійшов до бібліотеки у 1932 р.

Кілька покрайніх власницьких записів XVI–XVII ст. засвідчують, що кодекс належав волинській гілці польської шляхетської родини Орловських. На арк. 198зв. збережено запис переписувача – священика церкви святої Катерини Івана про закінчення роботи над книгою (хоча Іван визнає, що складні обставини не дозволили її закінчити) в Луцьку 4 серпня 1384 р., в річницю смерті литовського, з 1340 р. – володимирського князя Любарта-Дмитра Гедиміновича († 1383) за князювання його дітей Федота, Лазаря, Семена. Згаданий також луцький єпископ Іоан. Аналізуючи запис про обставини, в яких працював переписувач, – “блше верема не строино. но бѣдно”, Карло Вердіані і Вадим Крисько¹⁰⁸ припускають бажання священика Івана передати драматизм історичних подій: князівські війни за Волинь, які спричинили втечу населення (“оуставаше бѣство”), епідемія чуми (“срѣти напрасны”), відчуття небезпеки і страху, що охопили людей (“и то слышаче и выдаче. трепетно оужасахомса. пекоушеса собою. ѿ срѣти”). Дані про смерть князя Любарта (які допомогли закінчити тривалу наукову дискусію з цього приводу), факти з реального життя, яскраві особисті свідчення священика Івана вирізняють кодекс з-поміж багатьох церковних рукописів XII–XIV ст.

К. Вердіані і В. Крисько водночас підкреслили особливу цінність Псалтиря як джерела з історії “волинського говору” XIV ст., вказуючи на риси рідного діалекту, елементи живої мови в записах переписувача, часті написання слів і висловів, характерних для інших південно-західних рукописів. Мері Мак-Роберт, беручи до уваги текстуальні особливості пам’ятки – переставлені фрази і слова, подвійні читання (В. Крисько фіксує також часові зміни дієслів і низку неточностей у передачі тексту), визнала протографом луцького списку другу редакцію тлумачного Псалтиря, прийняту в церковному богослужінні вже з XI ст. При цьому дослідниця

¹⁰⁴ *Nandriș Gr.* Aspectele verbale in Evangheliarul slav de la Putna (sec. XIII–XIV) // *Codrul Cosminului. Analele Stiintifice ale Universitatii “Stefan cel Mare” din Suceava.* – Cernăuți, 1924. – N 1. – P. 9–18.

¹⁰⁵ *Lința El.* Cele mai vechi manuscrise slave din țara noastră // *Romanoslavica.* – București, 1972. – T. 18. – P. 253–254.

¹⁰⁶ Публікація пам’ятки: *Verdiani C.* Il Salterio Laurenziano-Voliense: Codice paleoslavo del 1384 // *Ricerche slavistiche.* – Rome, 1954. – Vol. 3. – P. 1–29 (один псалом, початок тропаря і молитов, фотокопія запису переписувача). Відтворення запису див. також: *Столярова Л. В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. – Москва, 2000. – С. 351; *Крысько В. Б.* Запись писца в Луцкой псалтыри 1384 г. // *Его же.* Очерк истории русского языка. – Москва, 2007. – С. 37.

¹⁰⁷ Флоренція, Бібліотека Лауренціана (Бібліотека Лоренцо Медічі). – А. Д. 360.

¹⁰⁸ *Verdiani C.* Il Salterio... – P. 26–27; *Крысько В. Б.* Бяше верема не строино, но бѣдно: запись писца в Луцкой псалтыри 1384 г. // *Славистика: синхрония и диахрония.* Сб. науч. статей к 70-летию И. С. Улуканова. – Москва, 2006. – С. 429–438.

наголосила на особливостях списку порівняно з цією редакцією і чималих новацій, типових для нових південнослов'янських редакцій Псалтиря XIV ст. Переписувач застосував своєрідні пояснювальні ініціали на початку кожного вірша, хоча цю роботу також не встиг закінчити. Зазначені риси уподібнюють Луцький Псалтир до групи північноруських кодексів кінця XIV – початку XV ст. і дозволяють уточнити час і шляхи поширення нових редакцій церковних книг із балканських країн до східнослов'янського ареалу, а також формування нових норм церковнослов'янської мови у XIV ст.¹⁰⁹ Галицько-волинське походження пам'ятки першим визнав О. Соболевський¹¹⁰, Ю. Шевельов цілком з цим погодився¹¹¹. Таку локалізацію поділяють сучасні філологи-славісти¹¹²: “Луцький Псалтир можна віднести, на підставі його орфографічних і фонетичних особливостей, до групи рукописів південно-західного походження, описаних Соболевським. У ньому явно видно перехід *въ* в *ou*, а також, хоча і менше, змішання *ѣ* з *e*, іноді з *i*”¹¹³.

в) пізніші списки з рукописів XIII–XIV ст., що зберігаються в Росії, Україні, Білорусі, державах Балтії

9. Четья 1489 р.¹¹⁴ Копія з оригіналу XIV ст. (?). 375 арк. Пергамен, устав¹¹⁵. Зміст кодексу: перша частина (287 арк.) нагадує Четью-Мінею (житійні тексти, зокрема Житіє князів Бориса і Гліба, похвальні слова на честь Різдва Христового і Богородиці), частково – Торжественник (сказання про церковні свята і повчання). Друга частина (88 арк., незакінчена) – компіляція з Бесід святого Іоана Златоуста та Измарагду, апокрифічні оповідання, зокрема Страсті святого Георгія (з чудом про змія в особливій редакції, близькій до сербського тексту з Торжественника XIV ст.), Микити (в оригінальній редакції), Слово на Успіння Богородиці та ін. Пам'ятка 1880 р. надійшла зі Сідлецької губернії (у межах Люблінщини і Холмщини) до Археологічного музею при Київській духовній академії.

¹⁰⁹ Мак-Роберт К. М. Дополнение к исследованию А. И. Соболевского о галицко-волинском наречии: язык и текстологические особенности Луцкой псалтыри 1384 г. // А. И. Соболевский и русское историческое языкознание. Тезисы докладов Международной научной конференции. – Москва, 2007. – С. 38.

¹¹⁰ Соболевский А. И. Очерки... – С. 48–50.

¹¹¹ Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 297–298.

¹¹² Стислий опис див. також: Capaldo M. Les manuscrits slaves et leur étude en Italie // Полара кньгописная. – Nijmegen, 1978. – № 1. – P. 25; Marti R. Handschrift – Text – Textgruppe – Literatur. – Wiesbaden, 1989. – S. 257.

¹¹³ Мак-Роберт К. М. Дополнение... – С. 38.

¹¹⁴ Публікація пам'ятки: Карпинский М. Западнорусская Четья 1489 года // РФВ. – 1889. – № 1. – С. 57–190 (уривки); Кирпичников А. И. Успение Богородицы в легенде и в искусстве // Труды VI Археологического съезда в Одессе в 1884 г. – Одесса, 1888. – Т. 2. – С. 236–239 (Слово на Успіння Пресвятої Богородиці); Перетц В. Н. К изучению Четьи 1489 г. // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв. – Ленинград, 1928. – Вып. 2. – С. 11–107.

¹¹⁵ Київ, Національна бібліотека України імені В. Вернадського (далі – НБУ). – ДА/415.

Рукопис визнано копією, зробленою, відповідно до по крайнього запису на арк. 286зв., у 1489 р. із давнішого оригіналу, що зазначили Ізмаїл Срезневський, Микола Петров, Олексій Соболевський, Михайло Карпінський, Володимир Перетц та ін.¹¹⁶ Запис подає інформацію про автора копії: це – Березка, син священника Симеона Долбнича з Новгородка-Литовського (Новогрудка), який працював над рукописом у Кам'янці. Виходячи зі згадки у записі про короля Андрія, якого дослідники ототожили з польським королем Андрієм-Казимиром IV Ягеллоном, йдеться про Кам'янець Литовський (нині Брестська обл. Білорусі). Наприкінці XVII ст. до тексту внесено виправлення (арк. 287), які, за Михайлом Грушевським, зробив священник Іоан Сакович з с. Воїнь¹¹⁷ на Холмщині, де Четья тоді “переховувалась”¹¹⁸.

П. Владимиров визначив мовні особливості пам'ятки: галицько-волинське *ѣ* замість *е*, *жч* замість *жд і*, водночас, білоруські, (хоча і нечисленні) елементи, *е* замість *я*¹¹⁹ та ін., зробивши висновок, що збірник був складений у Південній, потім – переписаний у Західній Русі¹²⁰. Отже, Березка звернувся до лексики, поширеної на українсько-білоруському прикордонні. Тому М. Карпінський, Я. Запаско побачили в Четьї елементи української (“галицько-волинського наріччя”) і білоруської мов. Є. Карський кваліфікував Четью як білоруську¹²¹. А ось оригінал, який скопіював Березка, О. Соболевський однозначно відніс до давнішого (не пізніше XIV ст.) тексту галицько-волинського родоводу¹²², в якому найвиразніше проглядаються волинські і наддністрянські (В. Перетц) діалекти, наявні також полонізми

¹¹⁶ *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 219; *Петров Н. И.* Известия Церковно-археологического общества при Киевской Духовной Академии за октябрь 1880 г. // Труды Киевской духовной академии (далі – ТКДА). – Киев, 1880. – Т. 3, № 9. – С. 533–554; *Его же.* Рукописная “Четья” 1397 года, западно-русского происхождения // РФВ. – 1881. – № 3. – С. 54–58; *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 72; *Карпинский М.* Западно-русская Четья... – С. 192–194; *Перетц В. Н.* К изучению... – С. 4–5.

¹¹⁷ Під такою назвою в Літописці руському (Повісті врем'яних літ) повідомлено про поселення в Переяславській землі на правому березі р. Сули, а також про волинське село на лівому березі р. Півонії (Пінови). Останнє з них нині – с. Вогинь на території Польщі (Підляшське воєводство). Див.: Літопис руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – Київ, 1989. – С. 434.

¹¹⁸ *Грушевський М.* Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 5, кн. 1. – С. 99.

¹¹⁹ Натомість, І. Огієнко вважав, що вживання *е* на місці *я* – “чи не більше ознака такої нашої, української, яку й до канцелярій і літератури XV–XVIII віків занесли також українці з північно- і західноукраїнських земель” (*Огієнко І.* Українська літературна мова XVI в. і Крехівський Апостол 1560-х р. Літературно-лінгвістична монографія. – Варшава, 1930. – Т. 1. – С. 248). Автор доводив, що ця фонетична риса характерна як для північних, так і південно-західних говірок, і в останніх набула навіть більшого поширення.

¹²⁰ *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 118–119.

¹²¹ *Карский Е.* Белорусы. Язык белорусского племени. Исторический очерк звуков белорусского наречия. – Варшава, 1908. – Т. 2. – С. 102. Див. також: *Жураўскі А. І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. – Мінск, 1967. – Т. 1. – С. 84–89.

¹²² *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 72.

(О. Соболевський¹²³). М. Петров зауважив у мові очевидні риси “південно-руського наріччя”, зокрема у словах “завше”, “повченіє”, що найчастіше вживаються в апокрифічних оповіданнях¹²⁴. Дмитро Гринчишин визнав Четью цінною пам’яткою, яка відображає трансформацію церковнослов’янської мови в українську¹²⁵, її насичення українськими фонетичними, морфологічними, лексичними елементами¹²⁶. Ганна Воронич навела додаткові дані “щодо кваліфікації так званих білоруських мовних рис” у рукописі на користь “українськості”, віднісши його до Західної Волині¹²⁷. Пам’ятка засвідчує часті відступи переписувача від церковнослов’янської мови оригіналу, що наблизило Четью до живої народної мови.

10. *Паренесис Єфрема Сирина* 1492 р.¹²⁸ 329 арк. Пергамен, устав¹²⁹. Зміст збірника: морально-повчальні слова сирийського богослова і письменника Єфрема († 373). Копія (з численними помилками у написанні літер) зроблена з оригіналу XIII ст. (1270–1288¹³⁰), в якому відтворено найповніший архаїчний текст, перекладений ще в епоху старослов’янської писемності. Найранніший список Паренесису в давньоруській редакції. Зображення (копія¹³¹) святих Єфрема Сирина і Василя Великого (арк. 1зв.).

На арк. 328–328зв. є покрайній запис 1482 р. переписувача (можливо, копіїста) Ієва, відтворений з оригіналу книги, про її написання за волинського князя Володимира Васильковича і княгині Ольги на замовлення княжого тивуна Петра.

¹²³ Трапляються також у західноукраїнських текстах XV–XVI ст., зокрема, у списку Василя Жугасвича з Біблії Франциска Скорини, Пересоппницькому Євангелії в перекладі чотирьох Євангелій Валентина Негалевського. Див.: *Соболевский А. И.* Славяно-русская палеография... – С. 90.

¹²⁴ *Петров Н. И.* Известия... – С. 536.

¹²⁵ *Гринчишин Д. Г.* Четья 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови // *Записки НТШ.* – 1995. – Т. 224. – С. 254.

¹²⁶ Порівн.: “...попович Березка – чи його протограф – дуже сильно і, очевидно, свідомо модернізував стару мову не тільки в фонетиці, а і в лексиці, заступаючи старослов’янські форми й вимову уживаними в сучасній живій мові... Декотрі статті носять вигляд цілком нового перекладу, на нову мову...” (*Грушевський М.* Історія... – С. 99).

¹²⁷ *Воронич Г.* Четья Мінея 1489 року: українсько-білоруська мовна дискусія // *Українська мова* (далі – УМ). – Київ, 2008. – № 3. – С. 41–47; *Ії ж.* Дослідження мови пам’ятки як надійний спосіб її локалізації // УМ. – 2008. – № 12. – С. 101–103. Див. також: *Симоннова К. С.* Українська мова в конфесійному письменстві XV ст. (на матеріалі “Четь” (1489)) // *Жанри і стилі в історії української літературної мови.* – Київ, 1989. – С. 56–79.

¹²⁸ Публікація пам’ятки: *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 50–58 (уривки).

¹²⁹ РНБ. – Погод. 71а.

¹³⁰ *Срезневский И. И.* Древние памятники... – Стб. 149; *Его же.* Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. – Санкт-Петербург, 1867. – Т. 1, вып. 1. – С. 23–25. Уточнена дата – 1289 р. (*Жолобов О. Ф.* Корпус древнерусских списков Паренесиса Ефрема Сирина. II: РНБ, Погод. 71а. // *Russian Linguistics.* – Springer Netherlands, 2007. – Vol. 33, No 1. – P. 33).

¹³¹ У ній майстрові вдалося зберегти особливості малювання, традиційні для XIII ст. (*Запаско Я.* Скрипторій... – С. 190).

Цікавою є згадка про сина Петра Лаврентія з порадою йому навчатися святих книг¹³². Наприкінці збірника вміщено копію листа Георгія Чорноризця, ченця Зарубської печери, духовному синові (ім'я не вказане) з напученнями у християнських чеснотах. За спостереженням Олега Жолобова, прикметно, що цей список Паренесису зробили миряни, хоча повчання, маючи виразні аскетичні, містичні та есхатологічні мотиви, призначалися для ченців¹³³. Отже, церковне середовище, з якого вийшов рукопис, поєднувало чернече служіння з духовним наставництвом пастви.

Палеографічні особливості кодексу засвідчують його створення на Волині. Волинським назвав оригінал пам'ятки М. Дурново¹³⁴. О. Соболевський (зауважив вплив на неї білоруського наріччя, хоча і незначний¹³⁵), Євфимій Карський (який також побачив білоруські елементи¹³⁶) відзначили галицько-волинські риси в мові рукопису, Ольга Попова – галицько-волинський тип в орнаментиці¹³⁷. І. Ягич підтвердив написання оригіналу у Волинській області між 1271 і 1288 рр.¹³⁸ А. Кримський відніс протограф до Володимира¹³⁹. Опис пам'ятки як галицько-волинської зробили Ярослав Ісаєвич, Яким Запаско, Олег Жолобов, Лада Москальова¹⁴⁰. До ілюстрованих рукописів галицько-волинського походження відніс пам'ятку Володимир Александрович¹⁴¹.

¹³² *Столярова Л. В.* Свод... – С. 122. Текст запису дивись: Никалаєў М. “Палата кнігапісная”. Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях. – Мінск, 1993. – С. 27, 29.

¹³³ *Жолобов О. Ф.* Поучение Ефрема Сирина в итертекстуальных и композиционных отзвуках оригинальной древнерусской письменности // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. III Филология. – Москва, 2007. – Вып. 3(9). – С. 7–13.

¹³⁴ *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 67.

¹³⁵ *Соболевский А. И.* Очерки... – С. 50–58, 68, 85. Текст переписаний з галицько-волинського взірця XIII ст.; автор копії переписав його у тому вигляді, в якому знайшов – з галицько-волинським ъ (*Его же.* Славяно-русская палеография... – С. 90).

¹³⁶ *Карский Е. Ф.* Славянская кирилловская палеография... – С. 47.

¹³⁷ *Попова О. С.* Галицко-волинские миниатюры раннего XIII в. (к вопросу о взаимоотношении русского и византийского искусства) // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. – Москва, 1972. – С. 313.

¹³⁸ *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи. – С. 86.

¹³⁹ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 209.

¹⁴⁰ *Исаевич Я. Д.* Культура... – С. 96–97; *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 301–302; *Жолобов О. Ф.* Корпус... – 2007. – Vol. 31, No 1. – P. 31–59; 2009. – Vol. 33, No 1. – P. 37–64; *Его же.* Древнейшие списки славянского Паренесиса Ефрема Сирина: новые данные по орфографии, фонетике и грамматике // Rozprawy Komisji Językowej. – Łódź, 2007. – T. 52. – S. 297–306; *Москалева Л. А.* Графико-орфографические и фонетические особенности Паренесиса Ефрема Сирина по рукописи РНБ, Погод. 71 а ок. 1289. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Казань, 2007.

¹⁴¹ *Александрович В.* Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів, 1999. – С. 43–44, 47.

11. *Волинська Кормча* 1286 р.¹⁴² створена у Володимирі за наказом князя Володимира Васильковича, про що повідомив переписувач (запис відтворений у всіх її списках). Своїми структурою і мовними ознаками Волинська Кормча близька до Рязанської Кормчої¹⁴³, що була переписана 1284 р. і надіслана рязанському єпископу Йосифу від київського митрополита Максима (1283–1305). Як засвідчує запис у рязанському кодексі, його скопійовано з Київської Кормчої, підготовленої з ініціативи київського митрополита Кирила II. У 1262 р. Кирило отримав із Болгарії список Сербської Кормчої і додав до нього кілька давньоруських правничих текстів. Київський кодекс, найімовірніше, став протографом і для Волинської Кормчої. Водночас, О. Соболевський відзначив у мові Рязанської Кормчої риси галицько-волинського наріччя¹⁴⁴, І. Ягич зафіксував у ній сліди південно-західного походження¹⁴⁵, Я. Щапов – “новий ь” та інші мовні елементи, притаманні галицько-волинським і південноруським пам’яткам¹⁴⁶. Збереглися чотири списки Волинської Кормчої з Уставом князя Володимира особливої редакції¹⁴⁷, внесеним до кодексу пізніше – на думку Олексія Павлова, в останній чверті XIII ст., Я. Щапова – за короля Юрія Львовича¹⁴⁸. О. Павлов і Я. Щапов висунули гіпотезу (яку не підтримав М. Суворов), що в появі цієї пізнішої редакції Уставу відобразились автономні прагнення місцевої князівсько-церковної влади. Тому її внесення

¹⁴² Публікація пам’ятки: *Макарий (Булгаков), митр.* История Русской Церкви. – Москва, 1995. – Кн. 3, т. 4. Приложение. – С. 432–433 (Устав князя Володимира волинської редакції); *Щапов Я. Н.* Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. – Москва, 1976. – С. 69–71 (Устав князя Володимира волинської редакції).

¹⁴³ Про неї див.: *Срезневский И. И.* Обзорение древних русских списков Кормчей книги. – Санкт-Петербург, 1897. – С. 47–84; *Соболевский А. И.* Источники... – С. 349–352; *Тихомиров М. Н.* Русская культура X–XVIII вв. – Москва, 1968. – С. 176; *Блохина Э. Д.* Палеографическое и фонетическое описание Рязанской кормчей 1284 г. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1970; *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. – Москва, 1978. – С. 151–152; *Столярова Л. В.* Еще раз о протографе Рязанской кормчей 1284 г. // История и культура Ростовской земли. Материалы конференции 2005 г. – Ростов, 2006. – С. 118–138.

¹⁴⁴ *Соболевский А. И.* Источники... – С. 349.

¹⁴⁵ *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи. – С. 72.

¹⁴⁶ *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие... – С. 143–144.

¹⁴⁷ Дослідження текстуальних особливостей Волинської Кормчої та Уставу князя Володимира див.: *Суворов Н. С.* К вопросу о западном влиянии на древнерусское право. – Ярославль, 1893. – С. 152–153, 180–185, 212–213; *Павлов А.* Мнимые следы католического влияния в древнейших памятниках юго-славянского и русского церковного права. – Москва, 1892. – С. 131–138; *Щапов Я. Н.* Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. – Москва, 1972. – С. 53–68, 73–102.

¹⁴⁸ *Павлов А.* Мнимые следы... – С. 131; *Щапов Я. Н.* Княжеские уставы... – С. 57–68. За припущенням Миколи Суворова, “так званий волинський список уставу Володимира створений, вірогідно, у другій половині XIV ст. і вийшов, можливо, з тієї ж майстерні, в якій виготовлені грамоти Лева Даниловича; останні, одначе, з’явилися пізніше уставу”: *Суворов Н. С.* К вопросу... – С. 183–184.

до Волинської Кормчої пов'язане, ймовірно, з планами утворення незалежної церковної кафедри¹⁴⁹.

1) *Харківський список* кінця XV ст. 301 арк. Чотири почерки, повний список кодексу¹⁵⁰. У рукописі поданий аркуш з його змістом у складі 70 статей, частина яких (зокрема, “Правило” митрополита Кирила II, “Вопрошання” Кирика новгородському єпископу Нифонту) відсутня. На арк. 290зв. вміщено запис, відтворений з протографа, про “списаніє” книги князем Володимиром Васильковичем і княгинєю Ольгою Романівною, про поїздку князя до хана Ногая і хворобу княгині. У кодексі є вкладна єромонаха Олексія кінця XV – початку XVI ст. до церкви святого Іоана Предтечі в Полоцьку, власницькі записи цієї церкви, Жировицького монастиря 1758 р., полоцького архієпископа і київського митрополита Антонія Селяви, власницький і дарчий записи Павла Доброхотова, ректора Полоцької семінарії, згодом – олонецького і петрозаводського єпископа, про передачу книги 1892 р. до Володимирського братства¹⁵¹. Записи показують ареал побутування Волинської Кормчої і тодішні церковні відносини: Турово-Пінська земля у XIII–XIV ст. була тісно пов'язана з Галицько-Волинською, а Туровська єпископія входила до складу Галицької митрополії.

2) *Арадський список*¹⁵². Друга половина XV ст. (?). 399 арк., список неповний¹⁵³. Має покрайні записи молдавською мовою, які стисло викладають зміст правил. Є припущення, що був переписаний в єпархії сучавського митрополита за життя молдавського господаря Стефана Великого († 1451)¹⁵⁴. Побутування списку в Молдавії – ще одне підтвердження її церковних зв'язків з Галицькою митрополією¹⁵⁵.

3) *Погодінський III список*. Остання третина XVI ст. 359 арк., текстуальні втрати, три почерки¹⁵⁶. На початку рукопису вміщено зошит із двома статтями з Кормчої сербської редакції. На арк. 346 – пошкоджений покрайній запис зі згадкою про Полоцьк.

¹⁴⁹ Про мистецьке оздоблення списків Волинської Кормчої див.: *Запаско Я.* Скрипторій... – С. 188–189.

¹⁵⁰ Харківський історичний музей. – Інв. № 21129.

¹⁵¹ Опис цього та інших списків Волинської Кормчої див.: *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие... – С. 270–271.

¹⁵² Огляд кодексу виявив в його палітурці чотири фрагменти короткого апракосного Євангелія руської редакції, див.: *Смокина Н. П., Смокина Н. Н.* Вновь найденный фрагмент... – С. 69–72.

¹⁵³ Румунія, Арадське єпископство. – № 21.

¹⁵⁴ Опис пам'ятки: *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие... – С. 271; *Iufu I.* Manuscrisele slave in bibliotecile din Transilvania și Banat // *Romanoslavica.* – 1963. – Т. 8. – Р. 452–453, 464–466.

¹⁵⁵ *Скочильяс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 157.

¹⁵⁶ РНБ. – Погод. 234.

4) *Румянцевський III список*. Початок XVII ст. 282 арк., без початку і закінчення¹⁵⁷. На звороті палітурки – проби пера з іменем польського короля Жигимонта III (1588–1632) і митрополита київського і галицького (без імені)¹⁵⁸.

II. Рукописи, віднесені в історіографії до галицько-волинського регіону

Йдеться, насамперед, про пам'ятки, що їх у галицько-волинську групу викремив О. Соболевський. Їх лексичні особливості виявлено також у рукописах, які він спеціально не досліджував, і знайдених або впроваджених до наукового обігу порівняно недавно. Вони не зберегли записів, які б указували на походження, водночас у них є мовні риси та опосередковані свідчення, потрактовані на користь Галицько-Волинської Русі.

а) рукописи, що зберігаються в Росії, Україні, Білорусі, державах Балтії

1. **13 Слів Григорія Богослова**¹⁵⁹. XI ст. (початок XII ст.?). 377 арк. Пергамен, устав, список із глаголичного оригіналу, збережені глаголичні літери¹⁶⁰. Зміст рукопису: частина 45-и бесід (Слів) отця Церкви святого Григорія Назіанського (329–389), зокрема, Слова на хрещення, похорон святого Василя Великого, Різдво Христове, про Юліяна Відступника та ін. Кодекс придбаний 1824 р. від приватної особи.

На арк. 101зв. переписувач залишив про себе запис – Чьгль, що його Антон Будилович назвав жартівливим, а Олександр Востоков переклав як “Щеголь”¹⁶¹. Запис на арк. 252 оповідає про прихід 1276 р. у Новгород архієпископа Климента для огляду ризниць, що свідчить про перебування книги в цей час на півночі Русі. Для Миколи Дурново місцем створення рукопису є, можливо, Північна¹⁶², для

¹⁵⁷ РДБ. – Рум. 235.

¹⁵⁸ Опис пам'ятки див. також: *Востоков А. Х.* Описание... – С. 309–313.

¹⁵⁹ Публікація пам'ятки: *Срезневский И. И.* Слова Григория Богослова // ИОРЯС. – 1854. – Т. 3, вып. 3. – С. 27–38; 1855. – Т. 4, вып. 6. – С. 294–312; 1863. – Т. 10, вып. 5. – С. 486–490 (уривки); *Будилович А. С.* XIII Слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Имп. Публичной Библиотеки XI века. – Санкт-Петербург, 1875 (повний текст, частково в порівнянні з грецьким текстом; електронний варіант: http://rapidshare.com/files/353742207/Budilovich_A.S.XIII_slov_Grigroriya_Bogoslova_v_drevneslav_perevode_ro_rukopisi_XI_veka_1875.pdf); *Каринский Н. М.* Хрестоматия по древнеславянскому и русскому языкам. – Санкт-Петербург, 1904. – Ч. 1. – С. 118–125 (уривки в порівнянні з грецьким текстом); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия по истории русского литературного языка. Памятники X–XIV веков по рукописям X–XVII веков. – Москва, 2009. – С. 384–390 (Слово 13-те з текстуальними виправленнями упорядника).

¹⁶⁰ РНБ. – Q.n. I. 16.

¹⁶¹ *Будилович А. С.* XIII Слов... – С. X–XII; *Его же.* Исследование языка древнеславянского перевода 13 слов Григория Богослова по рукописи Имп. Публичной Библиотеки XI века. – Санкт-Петербург, 1871. – С. 7, 11, 16–22; *Востоков А. Х.* Филологические наблюдения. – Санкт-Петербург, 1865. – С. 152–155.

¹⁶² *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 59.

Ігнатія Ягича та Івана Фалева – Західна¹⁶³, для Євгенії Гранстрем – Південно-Західна Русь¹⁶⁴. О. Соболевський назвав його галицько-волинським, А. Кримський – червоно-руським або південногалицьким¹⁶⁵. А. Будилович і О. Востоков відзначили численні помилки переписувача, який, вочевидь, не завжди розумів оригінал. Ю. Шевельов підтримав цей погляд: рукопис, “що містить 13 слів св. Григорія Назіанзина, написаний, імовірно, в Галичині переписувачем, який погано розумів текст і припустився багатьох помилок”¹⁶⁶. Дмитро Вергун і Василь Микитась віднесли пам’ятку до українського Закарпаття¹⁶⁷, Олександр Колесса – південного Підкарпаття, побачивши у ній змішання українізмів, чехо-моравізмів зі слабовираженими полонізмами¹⁶⁸. У сучасних працях, присвячених історично-богословському, палеографічному, філологічному вивченню рукопису, питання локалізації не порушується¹⁶⁹.

2. *Євангеліє тетр “Галицьке”* 1144 р.¹⁷⁰ Перші 228 арк. кодексу, пергамен, устав, почерк близький до почерку Крестинопольського Апостола (про нього див. далі). Зміст рукопису: читання з чотирьох Євангелій. 1699 р. надійшов до бібліотеки Московського печатного двору (Типографської бібліотеки). З 1786 р. перебував у Синодальній бібліотеці, 1920 р. переданий до музейної збірки¹⁷¹.

¹⁶³ Ягич И. В. Критические заметки... – С. 17; Фалев И. Заметки о “13-ти словах Григория Назианзина”, рукописи XI века // Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского. – Ленинград, 1928. – С. 249.

¹⁶⁴ Гранстрем Е. Э. Описание... – С. 25.

¹⁶⁵ Соболевский А. И. Очерки... – С. 110; Крымский А. Е. Украинская грамматика... – С. 47, 62.

¹⁶⁶ Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 287.

¹⁶⁷ Вергун Д. Н. Карпаторусская литература: Критический очерк. – Прага, 1925. – С. 4; Микитась В. Л. Литературный процес на Закарпатті доби феодалізму. Конспект лекцій. – Ужгород, 1966. – С. 19.

¹⁶⁸ Колесса О. Погляд на історію української мови. – Прага, 1924. – С. 9, 18. “Ся знаменита рукопись могла бути написана лише в країні, де граничать із собою і перехрещуються етнічні території словацька, українська і польська”: Його ж. Рукописні і палеотипні книги південного Підкарпаття. – Прага, 1927. – С. 4.

¹⁶⁹ Петрова Л. Я. К вопросу о древнеславянском переводе “Слов” Григория Богослова // Славяноведение. – Москва, 1991. – № 4. – С. 70–75; Ее же. Лингвотекстологический анализ древнеславянского перевода Слов Григория Богослова. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1985; Бруни А.-М. Древнеславянские кодексы Слов Григория Назианзина и их византийские прототипы. Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – Москва, 2004; Долгушина Л. В. Славянский перевод “XIII Слов Григория Богослова”: Особенности переводческой техники и словарного состава. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Новосибирск, 2004.

¹⁷⁰ Москва, Державний історичний музей, відділ рукописів і стародруків (далі – ДІМ). – Син. № 404.

¹⁷¹ Публікація пам’ятки: Буслаев Ф. И. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков. – Москва, 1861. – С. 41–56 (уривки); Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим. Палеографическое описание греческих рукописей XI–XVII вв. определенных лет. – Москва, 1879–1880. – Т. 1. – С. 7–8, 15–27; Т. 2. – С. 42–43; Т. 3. – С. 7–8 (уривки); Его же. Четвероевангелие Галичское 1144 г., сличенное с древнеславянскими

На арк. 228 є запис переписувача (без імені) з датою створення кодексу й вказівкою про те, що він виконаний за 50 днів. Тут же записи українським скорописом XVI ст. єпископа Гедеона Балабана про те, що він знайшов його в церкві у Крилосі. Інший півуставний запис XVII ст. свідчить, що 1679 р. митрополит сучавський і молдавській Досифей (1624–1693), до рук якого потрапив манускрипт, а з ним – до Москви (куди Досифей відбув із дипломатичною місією), наказав повернути Євангеліє “на своє місце”. Але наказ не виконано.

Локалізація рукопису пов’язана не лише з його історією, а й мовними ознаками, які дозволяють вважати Галицьке Євангеліє чи не найдавнішою пам’яткою давньоруської південно-західної писемності¹⁷². Цю думку поділяли А. Кримський, М. Дурново (“написане в Галичі”), І. Ягич (“можливо, у межах Галицького князівства... або володимиро-волинської області”)¹⁷³. П. Владимиров, Я. Запаско віднесли пам’ятку до Південної Русі¹⁷⁴. О. Соболевський, з одного боку, не розглядав Євангеліє серед рукописів галицько-волинської групи, з іншого – визнав вірогідність його написання у Галицько-Волинській Русі¹⁷⁵. Павло Бузук, вказавши на мовні особливості, притаманні найдавнішим руським текстам, дійшов висновку: “Називаючи галицько-волинськими ті пам’ятки, що в них є в певних умовах замінюється через ъ, акад. Соболевський цим самим виключив з-поміж українських пам’ятників обидва Святославові Збірники, Архангельську єв. і Галицьку єв. 1144 на тій підставі, що вони не знають цієї особливості... Соболевський допустився методологічної помилки, бо порівнював різночасовий матеріал. Перелічені пам’ятники належать до давніших часів і не відбивають ще занепаду глухих”¹⁷⁶. На думку А. Турилова, це Євангеліє – найстарший з відомих датованих галицько-волинських рукописів¹⁷⁷.

3. *Євангеліє апракос повний “Типографське № 6”* XII ст. 252 арк. Пергамен, устав трьох почерків¹⁷⁸. Зміст рукопису: євангельські читання на рік, місяцеслов (пам’яті князів Бориса і Гліба та святого Георгія), 11 ранкових недільних

рукописними Євангеліями XI–XVII вв. и печатными: Острожским 1581 г. и Киевским 1788 г., с греческим евангельским текстом 835 г. – Москва, 1882–1883. – Т. 1–3; *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 88–402 (уривки в порівнянні з Остромировим і Архангельським Євангеліями, Савиною книгою XI ст., грецьким оригіналом); *Le-Juge V. von.* Das galizische Tetroevangelium vom Jahre 1144: Eine kritisch-paläographische Studie auf dem Gebiete des Altrussischen. – Leipzig, 1897 (уривки); *Дурново Н. Н.* Хрестоматия по истории русского языка. – Москва, 1914. – С. 10–12 (уривки); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 61–63 (уривки).

¹⁷² *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 5, 12.

¹⁷³ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 46–47; *Дурново Н. Н.* Введение... – С. 57; *Ягич И. В.* Четыре критико-палеографические статьи... – С. 98.

¹⁷⁴ *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 109; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 186.

¹⁷⁵ *Соболевський А. И.* История... – С. 76.

¹⁷⁶ *Бузук П. А.* Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія. – Київ, 1927. – С. 44.

¹⁷⁷ *Турилов А. А.* Галицкое Евангелие... – С. 340–341.

¹⁷⁸ Москва, Центральний державний архів давніх актів (далі – ЦДАДА). – Ф. 381: Син. тип. 6.

Євангелій. Кодекс надійшов із бібліотеки Московського печатного двору (Типографської бібліотеки).

О. Соболевський (“належить до галицько-волинської писемності”) і Г. Воскресенський (“правопис руський за галицько-волинським наріччям”)¹⁷⁹ першими запропонували локалізацію пам’ятки. Натомість І. Ягич відніс її до Києва¹⁸⁰, П. Владимиров – до Південної Русі¹⁸¹. А. Кримський побачив у рукописі мовні елементи Північної або Північно-Західної Русі¹⁸². Думку про галицько-волинський родовід тексту підтримали О. Малкова в дослідженні мови кодексу¹⁸³ і Я. Запаско – в палеографічному описі¹⁸⁴.

4. *Апостол тлумачний “Крестинопольський”, або “Городищенський”*¹⁸⁵. Середина XII ст. 291 арк., без початку (з 9-го арк.) і закінчення¹⁸⁶, а також уривок із цього ж кодексу 8 арк.¹⁸⁷ Пергамен, устав (приписки до тексту чотирма почерками, в тому числі почерками XIV–XV і півуставом XVI ст.), глаголичні літери. Зміст пам’ятки: Діяння і Послання апостолів, починаючи з Діяння 13:20 (уривок, що зберігається в Києві, передує цій частині) і закінчуючи 1 Тим. 4:8. Найповніший з найдавніших церковнослов’янських списків Діянь і Послань давньоруської редакції¹⁸⁸. Цінність рукопису також у наявності в ньому катен, що тлумачать апостольські читання, й у цьому він – єдиний відомий сьогодні повний слов’янський переклад відповідної частини візантійського біблійного коментаря¹⁸⁹.

¹⁷⁹ Соболевский А. И. Очерки... – С. 11–16; Его же. Источники... – С. 350; Воскресенский Г. А. Характеристические черты... – С. 40–41.

¹⁸⁰ Ягич И. В. Критические заметки... – С. 13–14.

¹⁸¹ Владимиров П. В. Обзор... – С. 110.

¹⁸² Кримський А. Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів. – Львів, 1906. – С. 12, 20–21, 39–41.

¹⁸³ Малкова О. В. К уточнению времени написания Типографского евангелия № 6(7) // Восточнославянские языки: Источники для их изучения. – Москва, 1973. – С. 147–171.

¹⁸⁴ Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 195–199.

¹⁸⁵ Публікація пам’ятки: *Kalužniacki Aet. Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice: Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII scripti.* – Vindobonae, 1896 (257 аркушів, без передмови і покрайніх записів; електронний варіант: http://narod.ru/disk/12359123000/r-act_christ_600dpi.djvu.html); *Воскресенский Г. А. Древнеславянский Апостол.* – Сергиев Посад, 1906. – Вып. 2. – С. 6; 1908. – Вып. 3–5. – С. V–VI (уривки в порівнянні з тлумачним Апостолом 1220 р.); *Маслов С. И. Отрывок Христинопольского Апостола, принадлежащий библиотеке Университета св. Владимира // ИОРЯС.* – 1910. – Т. 15, кн. 4. – С. 229–269 (8 аркушів). Електронний варіант пам’ятки з катенами і покрайніми записами: <http://lhm.lviv.ua/projects.shtml>.

¹⁸⁶ Львівський історичний музей (далі – ЛІМ). – Ркп. 39.

¹⁸⁷ НБУ. – VIII. 3.

¹⁸⁸ Маслов С. И. Отрывок... – С. 229.

¹⁸⁹ Ясіновська О. Катени як жанр герменевтичної літератури: візантійська традиція і слов’янська рецепція (на прикладі Крестинопольського Апостола XII століття) // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 3 – С. 72.

Орієнтир для локалізації книги – запис XIV–XV ст. дяка Євхема (арк. 111), що засвідчує її перебування в Богородичному монастирі с. Городище (Сокальський р-н Львівської обл.) за князя Семашка і городищенського намісника Феогноста. Запис на арк. 1 почерком XIX ст. про бібліотеку василянського монастиря у Кристинополі (Червонограді) дозволив О. Колесі припустити, що Апостол був переданий сюди 1773 р. з Городища разом із монастирською бібліотекою. Мабуть, тоді з нього вийнято 8 аркушів, що потрапили до польського історика і поета Августа Бельовського, згодом – львівського історика і етнографа о. Антона Петрушевича, який передав їх до бібліотеки Київського університету святого Володимира. 1888 р. Апостол (291 арк.) показано на Археологічно-бібліографічній виставці у Ставропігійському інституті¹⁹⁰, у власність якого він згодом перейшов. Під час Першої світової війни кодекс вивезений до Ростова-на-Дону, звідти 1928 р. повернутий до Львова. Під час Другої світової війни зберігався у професора Львівського університету директора Національного музею у Львові І. Свенціцького, який 1948 р. передав його до музею.

На арк. 1 – записи польською, арк. 4 зв. і 219 – латинською мовами. На арк. 39 – запис Андрія Риціцького скорописом XVII ст. про “посполиті рушення” і битви поблизу Кумейок, Збаража, Зборова, Берестечка, Батога, Сокаля. Тлумачення до біблійного тексту, для яких відведено широкі поля, зроблені почерком того ж часу, коли створювався рукопис, тому, можливо, належали самому переписувачеві (Микола Геппенер). За змістом катени мають відмінності порівняно з іншими тлумачними Апостолами¹⁹¹. Галицько-волинське походження рукопису визнали Еміліян Калужняцький, Олексій Соболевський, Павло Владимиров, Сергій Маслов та ін.¹⁹² О. Колесса, Я. Запаско¹⁹³ віднесли його до південної Волині. А. Кримський зауважив у мові Апостола риси, подібні до Галицького Євангелія 1144 р.¹⁹⁴

5. Євангеліє апракос повний “Добрилове”, або “Симеонове” 1164 р. 271 арк. Пергамен, устав¹⁹⁵. Зміст кодексу: євангельські читання від П’ятидесятниці до Великого посту на всі дні тижня, утрени недільні Євангелія, місяцеслов (пам’яті князів Бориса і Гліба та святого Георгія, перенесення Нерукотворного Образу Спасителя у 944 р. з Едеси до Константинополя), читання на особливі потреби (посуху, хворобу). Мініатюри із зображенням євангелистів Іоана (арк. 1зв.), Матвія (арк. 41),

¹⁹⁰ Див.: *Петрушевич А. С.* Каталог церковно-словенских рукописей и старопечатных книг кириллового письма, находящихся на археологическо-библиографической выставке в Ставропигийском заведении. – Львов, 1888. – С. 4–5.

¹⁹¹ Каталог 2002. – С. 102.

¹⁹² *Владимиров П. В.* Обзор... – С. 110; *Маслов С. И.* Отрывок... – С. 229–232; *Геппенер М. В.* (за участю Візира М. П. та Шубинського Й. В.). Слов’янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР: Огляд, опис, публікації. – Київ, 1969. – С. 22–26.

¹⁹³ *Колесса О.* Південно-волинське Городище... – С. 16–19; *Запаско Я. П.* Пам’ятки... – С. 199–201.

¹⁹⁴ *Крымский А. Е.* Украинская грамматика... – С. 38, 68, 373.

¹⁹⁵ РДБ. – Рум. 103.

Луки (арк. 109), Марка (арк. 159), віднесені до галицько-волинської традиції¹⁹⁶. Книгу придбав М. Румянцев у Гомелі в 1822 р.¹⁹⁷

На арк. 270зв. вміщено запис, в якому вказані дата створення тексту, ім'я переписувача – дяк (церкви?) святих Апостолів Костянтин, “а мирьскы Добрило” – він готував текст для священника церкви святого Іоана Предтечі Симеона. Більшість учених побачили в Євангелії пам'ятку Південної, Ігнатій Ягич – радше, Київської, Микита Мещерський – Південно-Західної Русі¹⁹⁸. О. Шахматов висловив думку про її галицько-волинське походження¹⁹⁹. До нього приєдналися О. Соболевський (ототожнив церкву святого Іоана з тією, з якою був пов'язаний переписувач Євсевієвого Євангелія²⁰⁰) і М. Волков²⁰¹. Г. Воскресенський відзначив у тексті правопис із галицько-волинською говіркою²⁰². А. Кримський відніс рукопис до Новгородода – і не лише за мовними ознаками (не побачивши відмінностей порівняно з північно-руськими текстами), а й тому, що ім'я Добрило, на його думку, не характерне для Київської землі²⁰³. Іменем переписувача зацікавився Я. Щапов²⁰⁴. Грунтуючись на свідченнях Новгородського І літопису, автор ототожнив Добрила з Добром, який переписав Апостол-апракос із місяцесловом кінця XII – початку XIII ст. (Синай, монастир святої Катерини), а церкву святих Апостолів – з церквою Петра і Павла

¹⁹⁶ “Чотири мініатюри Добрилового Євангелія – єдина вірогідного галицько-волинського походження пам'ятки книжкового малярства XII ст., що дійшла до нашого часу”: *Александрович В.* Мистецтво... – С. 44. Див. також: *Воронин Н. Н., Лазарев В. Н.* Искусство западнорусских княжеств. Галицко-Волынская земля // История русского искусства. – Москва, 1953. – Т. 1. – С. 313–315; *Ганзенко Л.* Люмінування рукописної книги // Історія українського мистецтва: У 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків – С. 730–732 (вперше репродуковано всі мініатюри – С. 730–732).

¹⁹⁷ Публікація пам'ятки: *Калайдович К. Ф.* Иоанн, ексарх Болгарский: Исследование, объясняющее историю славянского языка и литературы IX и X столетий. – Москва, 1824. – С. 31, 107, 110–111 (урипки); *Буслаев Ф. И.* Историческая хрестоматия... – С. 57–60 (урипки); *Амфилохий (Сергиевский-Казанцев), архим.* Палеографическое описание... – Т. 2. – С. 37–39, 87–88 (урипки); *Соболевский А. И.* Приложение... – 1883. – № 12, прибав. 2. – С. 1–14 (урипки); *Карский Е. Ф.* Очерк славянской кирилловской палеографии. – Варшава, 1915. – С. 367–368 (урипки); *Бузук П. А.* Нарис... – С. 88–89 (урипки); *Камчатнов А. М.* Хрестоматия... – С. 64–66 (урипки); Добрилово Євангеліє / Відп. редак. В. В. Німчук; упорядн. Ю. В. Осінчук. – Львів, 2011.

¹⁹⁸ *Ягич И. В.* Критические заметки... – С. 11–14, 83–84; *Мещерский Н. А.* Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности XI–XV веков. – Ленинград, 1978. – С. 24.

¹⁹⁹ *Schachmatov A.* Beitrage zur russische Grammatik // Archiv für slavische Philologie. – Berlin, 1883. – Bd. 7, Heft. 1. – S. 58, 76.

²⁰⁰ *Соболевский А. И.* Две замечательные рукописи... – С. 4.

²⁰¹ *Его же.* Очерки... – С. 2–8; *Волков Н. В.* Статистические сведения... – С. 34.

²⁰² *Воскресенский Г. А.* Характеристические черты... – С. 34.

²⁰³ *Кримський А.* Деякі непевні критерії... – С. 12, 15–20, 28–29, 34, 39, 52.

²⁰⁴ *Щапов Я. Н.* Новое о русском книгописце Добре, современнике “Слова о полку Игореве” // “Слово о полку Игореве” и его время. – Москва, 1985. – С. 375–384.

“на Синище горе”, збудованою в 1185–1192 рр. у Новгороді. В. Німчук на основі південноруських літописів спростував цю думку, вважаючи, що в записі йдеться про княжу церкву святих Апостолів у Берестові в Києві, що мала скрипторій і де був священником майбутній київський митрополит Іларіон († не раніше 1054). А церква святого Іоана Предтечі, в якій служив Симеон, закладена у Києві 1121 р. При цьому В. Німчук наводить дані про поширеність імені Добрило в Південній Русі²⁰⁵. Схилялись до Києва також Юрій Шевельов і Василь Пуцко (який, однак, вважає: допоки декор книги ретельно не вивчений, зарано робити щодо цього остаточні висновки²⁰⁶). В XI–XIII ст. біля Києва, у Білгородку, існував ще один храм, освячений на честь Дванадцяти апостолів, – його на місці дерев’яної церкви, спорудженої ще за святого князя Володимира, збудував у камені 1195–1197 рр. великий київський князь Рюрик Ростиславович (†1215)²⁰⁷. І. Свенціцький²⁰⁸ і Я. Щапов зауважили в мові Євангелія білоруські елементи. Думку про галицько-волинський родовід рукопису підтримали Ольга Малкова, Григорій Логвин, Лідія Жуковська, Ольга Попова, Яким Запаско²⁰⁹. О. Малкова вважає, що Добрилове Євангеліє створене в тих же діалектних межах, що й Галицьке Євангеліє 1266–1301 рр., і має з ним очевидну лексичну близькість²¹⁰.

6. Життя Нифонта Констанцького і Феодора Студита (“Виголексинський збірник”)²¹¹ кінця XII ст. 171 арк. Пергамен, устав (другий почерк на одному аркуші)²¹². Зміст: коротка редакція Життя єпископа Констанції на Кіпрі Нифонта (IV ст.), на арк. 33 – уривок повчання апокрифічного змісту (?), приписаний

²⁰⁵ Німчук В. В. Походження Добрилового Євангелія // Слов’янська ономастика. Зб. наук. праць на честь 70-річчя проф. П. П. Чучки. – Ужгород, 1998. – С. 171–173.

²⁰⁶ Шевельов Ю. Исторична фонологія... – С. 293–298; Пуцко В. Иллюминированная древнерусская книга XI–XIII в. // Byzantinoslavica. – Praha, 1985. – Т. 46. – С. 49.

²⁰⁷ Каргер М. К. Древний Киев. – Москва; Ленинград, 1957. – С. 35–36; Раннопорт П. А. Русская архитектура X–XIII вв. – Ленинград, 1982. – С. 28–29.

²⁰⁸ Свенціцький І. Нариси... – С. 31.

²⁰⁹ Малкова О. В. Палеографическое описание галицко-волинской рукописи XII века // Исследования по лингвистическому источниковедению. – Москва, 1963. – С. 65–78; Логвин Г. Н. З глибин. Давня книжкова мініатюра XI–XVIII століть. – Київ, 1974. – С. 31, 98, 100, 102, 104; Жуковская Л. П. Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI–XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их // Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. – Москва, 1968. – С. 236; Попова О. С. Галицко-волинские миниатюры... – С. 283–315; Запаско Я. П. Пам’ятки... – С. 189–195.

²¹⁰ Малкова О. В. Ошибки писцов... – С. 112–113.

²¹¹ Публікація пам’ятки: Поленов Д. В. Житие св. Нифонта Константиноградского по рукописи XII–XIII вв. // ИОРЯС. – 1862. – Т. 10, кн. 4. – С. 374–387 (уривки); Памятники древней письменности и искусства. – Санкт-Петербург, 1880. – Вып. 2(7). – С. 33–51 (Житие Нифонта); Срезневский И. И. Древние памятники... – Стб. 122 (уривок); Виголексинский сборник / Изд. подг. В. Ф. Дубровина, Р. В. Бахтурина, В. С. Гольшенко. – Москва 1977 (повний кодекс у порівнянні з грецькими текстами).

²¹² РДБ. – М. 1832.

у XIII або XIV ст., повна редакція Житія Феодора Студита (759–826), устав якого був прийнятий у Києво-Печерському та інших давньоруських монастирях. Рукопис належав ченцю Феофілу, потім – Юрійському монастиреві в Новгороді, пізніше – бібліотеці Виголексинського жіночого монастиря у Заонежжі. Після закриття монастиря в 1862 р. він перейшов до статського радника Дмитрія Поленова²¹³, який 1878 р. передав книгу до бібліотеки Московського публічного і Румянцевського музею.

Перші повідомлення про пам'ятку подали Д. Поленов, І. Срезневський. Початок лексичного вивчення тексту поклав О. Соболевський, який визначив його галицько-волинський родовід²¹⁴. П. Владимиров, І. Свенціцький, М. Дурново, П. Бузук, Я. Запаско²¹⁵ віднесли рукопис до Південної Русі, А. Кримський побачив у мові новгородські риси²¹⁶. У редакторській вступній статті до сучасного видання кодексу питання локалізації не висвітлюється²¹⁷. І все ж, його галицько-волинське походження визнано в історіографії цілком вірогідним²¹⁸. А. Турілов на основі запису про належність збірника Юрійському монастирю, нагадав подібний шлях на північ Русі іншого галицько-волинського рукопису – Службника перемишльського єпископа Антонія (Добрині Ядрейковича). Ця пам'ятка, відома в давнішій літературі як Службник Варлаама Хутинського, також у першій половині XIII ст. опинилась у Новгороді, куди взимку 1225–1226 рр. повернувся Антоній*. Дослідник висунув гіпотезу, що обидва рукописи перевіз архієпископ або хтось із його оточення.

²¹³ Поленов Д. В. Житие... – С. 374–387.

²¹⁴ Соболевский А. И. Особенности русских переводов домонгольского периода // Труды IX Ахеологического съезда в Вильне в 1893 г. – Москва, 1897. – Т. 2. – С. 59–69; *Его же*. Два древних памятника галицко-волинского наречия // РФВ. – 1884. – № 3. – С. 94–106; *Его же*. Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. – Санкт-Петербург, 1910. – С. 166, 172–173.

²¹⁵ Владимиров П. В. Обзор... – С. 112. Свенціцький І. Нариси... – С. 31; Бузук П. А. Нарис... – С. 19; Дурново Н. Н. Введение... – С. 63; Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 38–39, 203–206.

²¹⁶ Кримський А. Деякі непевні критерії... – С. 42–43, 60–62; *Его же*. Украинская грамматика... – С. 55.

²¹⁷ Катков С. И. От редактора // Выголексинский сборник. – С. 5–66.

²¹⁸ Див.: Судник Т. М. Палеографический и фонетический анализ Выголексинского сборника XII–XIII вв. // Ученые записки Института славяноведения. – Москва, 1963. – Т. 27. – С. 173–205; Гальченко М. Г. Книжная культура. Книгописание. Надписи на иконах Древней Руси: Избранные работы. – Москва; Санкт-Петербург, 2001. – С. 62–68, 70; Юхименко Е. М. Рукописно-книжное собрание Выго-Лексинского общежития // Труды Отдела древнерусской литературы (далі – ТОДРЛ). – Санкт-Петербург, 2001. – Т. 52. – С. 450, 485; Турілов А. А. “Выголексинский сборник” // ПЭ. – Т. 10. – С. 55–56.

* Про неї та її імовірного автора див. у продовженні статті.

7. *Євангеліє апракос повний* XII–XIII ст. Уривки колись єдиної книги, що зберігаються у трьох рукописних зібраннях: 34 арк.²¹⁹, 14 арк.²²⁰ і 1 арк.²²¹ Пергамен, устав²²² (подібний до почерку Галицького Євангелія 1144 р.²²³). Зміст кодексу: євангельські читання на другу половину Страсного тижня, місяцеслов (пам'яті на смерть і перенесення мощів Бориса і Гліба), початок утрених недільних Євангелій. Краще зберігся уривок у Санкт-Петербурзі, гірше – софійський. Фрагмент, що належав раніше Одеському товариству історії і старожитностей, після Другої світової війни передано до Одеського археологічного музею. На арк. 21 цього уривка є запис болгарською мовою XIX ст. зі згадкою про Тирново. Припущено належність рукопису в XVI ст. болгарину або особі, обізнаний з середньоболгарською писемністю. Історія софійського (передав професор Новоросійського університету Петр Оджаков) і Санкт-Петербурзького (потрапив із колекцією рукописів історика і літературознавця П. Сирку) уривків не відома.

Реконструювавши весь рукопис, Ольга Князевська виявила, що першим за змістом є Санкт-Петербурзький, другим – софійський, третім – одеський уривки. Вона переконана: це частини колись єдиної книги, її переписувач працював у великому книгописному центрі. Одні автори висловились на користь південноруського (київського) походження одеського уривка. Інші – віднесли його до південно-західного регіону²²⁴. Імре Тот на основі аналізу фонетичних даних зробив висновок про “галицько-волинське наріччя” софійського уривка²²⁵. На думку О. Князевської, письмо уривків свідчить про їх очевидну близькість з іншими галицько-волинськими рукописами – Добриловим і Типографським № 6 Євангеліями, Виголексинським збірником, Житієм святого Сави Освященного XIII ст., Службеником перемишльського єпископа Антонія та ін.²²⁶ Цієї ж думки дотримується Я. Запаско, який, описавши одеський і софійський уривки, визначив їхні “південнорусизми”, подібні до

²¹⁹ Одеський археологічний музей. – № 59625.

²²⁰ Софія, Народна бібліотека імені Кирила і Мефодія (далі – НБС). – № 25/441.

²²¹ Санкт-Петербург, Бібліотека Російської Академії наук (далі – БАН). – № 115.

²²² Опис уривків: *Ляпунов Б. М.* Несколько слов о рукописи евангельских чтений, хранящихся в библиотеке Императорского одесского общества истории и древностей // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Одесса, 1908. – Т. 27. – С. 76–95; *Рыстенко А. В.* Рукописи, принадлежащие библиотеке Императорского одесского общества истории и древностей // ЗООИД. – 1910. – Т. 28. – С. 35–36; *Цонев Б.* Опис ръкописите и старопечатните книги на народна библиотека в София. – София, 1910. – С. 26; *Тот И.* Един езиков паметник в Софийската народна библиотека “Кирил и Методий” // Език и литература. – София, 1973. – № 3. – С. 22–36; Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI века / Сост. Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская. – Ленинград, 1976. – С. 25.

²²³ *Запаско Я. П.* Пам'ятки... – С. 201.

²²⁴ Каталог 1984. – С. 142–143.

²²⁵ *Тот И.* Един езиков паметник... – С. 23–34.

²²⁶ *Князевская О. А.* Фрагменты одной древнерусской рукописи XII в. // История русского языка в древнейший период. – Москва, 1984. – С. 183.

Галицького Євангелія 1144 р., Добрилового, Типографського № 6 і Галицького Євангелія 1266–1301 рр., зокрема часте використання так званого нового Ъ²²⁷.

(Продовження у наступному випуску)

Viktoriya Lyubashchenko. RELIGIOUS MANUSCRIPTS OF HALYCH-VOLHYNIAN RUS' OF THE 12th–14th CENTURIES: AN ATTEMPT TO GENERALIZATION

The article raised the controversial question about localization of the church manuscripts of the 12th–14th centuries, that may be related to Halychyna and Volhynia, and tried to generalize the manuscripts. Among these texts – a lesser and more known, large and small volume of manuscripts, even fragments of them, including its those have been lost. This generalization can give more complete picture of the church-written heritage of Halych-Volhynian Rus'.

Key words: Halych-Volhynian Rus', church manuscripts of the 12th–14th centuries.

Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України

²²⁷ *Запаско Я. П. Пам'ятки... – С. 215.*